

HALK KÜLTÜRÜNE TOPLU BİR BAKIŞ DÜŞÜNCELER VE DEĞERLENDİRMELER

SÜLEYMAN KAZMAZ*

Giriş

Kültür, yaşama ve mücadele vasıtasıdır; insan, kendini korumak ve yüceltmek, soyunu devam ettirmek için maddî ve manevî varlıklara muhtaçtır; beslenmeye, giyinme, barınmaya, korunma ve savunmaya yönelik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ham maddelerin kullanılır hâle getirilmesini sağlayacak aletler maddî; kişi ve toplum davranışlarını ve ilişkilerini düzenleyen ortak düşünceler, kurallar, duygular, heyecan ve hayal dünyasını doyuran inanışlar, sanat ve edebiyat eserleri manevî vasıtaları oluşturur. Onun için insanın bulunduğu her yerde ve her zamanda kültür vardır. Kültürün insan hayatındaki yerini ve önemini belirtmek bakımından Ahmet Yesevî'nin kurduğu Türk tasavvufunu göz önünde bulundurmak uygun olacaktır.

Türk tasavvufunda yer alan devriye felsefesine göre yaradılış dört aşamada gerçekleşmiştir. Tanrı, birinci aşamada cansızları, ikinci aşamada bitkileri, üçüncü aşamada hayvanları, dördüncü aşamada da insanları yaratmıştır. İnsan, hayvanlardan, başka bir deyimle, canlılardan ilerde olsa bile, bir yönüyle, yalnız kendi varlığını korumak ve soyunu devam ettirmek açısından onlarla birleşmektedir; o da bencil nitelik taşıyan yönelişlerini, hiçbir ölçü ve sınır tanımadan, kendi dışındakileri düşünmeden, içinden geldiği gibi gerçekleştirmek içgüdüsüne bağlıdır. Bununla birlikte kişinin yapısında öteki canlıları aşan bir yetenek bulunmaktadır.

İnsanda yalnız kendine dönük istekler yanında özgeye, başkalarına karşı iyi davranmayı düzenleyen duygular da vardır. Sevgi, fedakârlık, öteki insanları en az kendisi kadar düşünmek, daha mutlu bir toplum ve dünya hayatı yaşamak tutkusunu bunların başında gelir. Böylesine köklü eylemlerin temelinde insanın yapısından kaynaklanan ihtiyaç ve sebepler yatar.

Önce insanda, canlıları aşan bir özellik bulunduğu noktası üzerinde durmalıyız. Bu özellik yalnız var olanı korumak ve sürdürmekle yetinmemeyi, yenilikler ortaya koyarak dünyayı güzelleştirmeyi sağlayan yaratıcı güçtür. Kişi, davranışlarını yüceltmekle birlikte yeryüzünü bulduğundan daha iyi bir duruma getirmeğe çalışır. Böylece öteki canlıların önüne geçer. Bu noktada iki kavram karşımıza çıkmaktadır: ihtiyaç ve yaratıcı güç.

* AKM Türk Halk Kültürü Bilim ve Uygulama Kolu Başkanı, Halk Bilimci, Avukat

İlkin bir olayı tespit edelim. İnsan çevresini, hazır bulduğu gibi bırakmamış, daha ileri bir düzeye ulaştırmıştır; icat ettiği vasıtalarla tabiat kaynaklarını işleyerek yeni eserler yaratmış, dünyayı güzelleştirmiştir. Bu olayın temelinde yatan yöneliş ihtiyaçtır. İhtiyacı karşılayan vasıtaları meydana getiren de insanın yaratıcı gücüdür; sonuç, daha doğrusu ortaya çıkan eser kültürdür. Böylece üstün düzeye ulaşan kişi olgun insan deyimiyile tanımlanır ki bunun da devriye felsefesindeki yeri beşinci aşamadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere kültürün doğrusunu sağlayan etkin ihtiyaçlar, kişinin beden ve ruh varlığından kaynaklanan isteklerdir. Bunlar türlü şekillerde kendini gösterir. Bir kısmı kişinin varlığını korumaya, bir kısmı da yine kişinin soyunu devam ettirmeye yöneliktir. Ötekiler hayata, dünyaya göz ve gönül doyurucu görüntüler kazandırmak tutkusundan kaynaklanır; hepsi de daha iyiye, daha güzele ulaşmak yönelişine dayanır. İnsana özelliğini, canlıların önüne geçme niteliğini kazandıran üstünlük yaratıcı güçten kaynaklanır.

Kişi açısından yaratıcı gücü harekete geçiren yönelişler, başka bir deyimle, istek ve ihtiyaçlar sınırsızdır; daha doğrusu insanoğlu bitmeyen ihtiyaçları benliğinde taşıyan bir canlıdır; ihtiyaçları yerine getiren de yaratıcı güçtür. Bu bakımdan olayın iki aşaması vardır. İsteklerin, ihtiyaçların birer itici güç hâlinde kendilerini duyurmaları birinci aşamayı oluşturur. İkinci aşama isteklerin, ihtiyaçların yerine getirilmesi, dış dünyada yaşanmasıdır. Tersi durumunda, ihtiyaç ve istekler iç dünyada kaldığı sürece kişi üzerinde baskı yaparlar. Bu baskıdan, zorlayıcı etkiden kurtulmak için onların madde dünyasına aktarılması, böylece doymuşluğun rahatlığına erişilmesi gereklidir. Ancak bu noktada bir çatışma görülmektedir.

İstek ve ihtiyaçlarla yaratıcı güç kişinin ruh ve beden varlığının birer parçasıdır; onları yerine geçirecek vasıta ve kaynaklar ise dış dünyadadır. Birincilerin, istek ve ihtiyaçlarının sınırsız olmasına karşılık kaynaklar sınırlıdır. Çatışma bu sebepten doğar.

Gerçek şudur ki insanın isteklerinin sınırı yoktur; kişi her zaman ve her yerde isteyen, fakat isteklerini sınırlandıramayan bir yaratıktır. Buna karşılık ihtiyaçları giderecek kaynaklar sınırlı olduğu için arada denge kurulması zorunludur. Ayrıca ihtiyaçları karşılayacak maddenin de kendine göre bir yapısı, bir direnci vardır; onu her zaman istenilen şekle sokmak mümkün değildir. O halde kişi iki önemli güçlük karşındadır: Kaynakların sınırlılığı, maddenin yapısından doğan direnç. Başka bir engel daha var.

Kaynaklardan elde edilecek maddeyi, ihtiyacı karşılayacak şekle sokacak olan insanın gücü, ne denli yaratıcı olursa olsun, yine de sınırlıdır; kişi bu sınırdadır.

Buraya kadar istek ve ihtiyaçların karşılanmasındaki maddî güçlükleri gözden geçirdik. Manevî açıdan da durum budur.

İnsan düşünce, duygu, heyecan ve hayal dünyasını kapsayan eserleri yaratırken de çevreden ve kaynaklardan doğacak imkân ve şartlardan ve kendi gücünün sınırlı olmasından meydana gelecek güçlüklerle karşılaşacaktır.

Görülüyor ki maddî ve manevî açıdan yaşama ve mücadele vasıtası olan kültürün meydana getirilmesinde bazı engellerin aşılması kaçınılmazdır. Şu hâle göre kültür, insanların ve toplumların istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda, yaratıcı güçleri oranında, çevrenin, kaynakların sağladığı imkân ve şartlar ölçüsünde doğar ve gelişir; güç ve kaynak sınırlılığı sebebiyle bütün istek ve ihtiyaçlar karşılanamaz. Bu bakımdandır ki insan ve toplumla kültür arasında sıkı bir bağlantı vardır. Kültür, kişinin ve toplumun yaratıcı gücünü, niteliklerini ve yaratıldığı çevrenin imkân ve şartlarını yansıtır. Onun içindir ki toplâmlar arasında daima kültür farklılıkları görülür. Çünkü toplumların yaratıcı güçleri ve kaynakları eşit değildir. Bu farklılığı gidermek için toplumlar arasında kültür alış verişi olur; bir toplumun eserleri ötekine aktarılır. Her toplum başka toplumların kültüründen yararlanır, ihtiyaç duyduğu, fakat kendisinin üretmediği eserleri başkasından alır.

Kültür alış verişlerinde önemli olan akışın, yararlanmanın hangi doğrultuda gerçekleşeceği hususudur. Gözlenen odur ki genellikle kültür alışverişlerinin yönünü yaratıcı güç belirler. Yeterli ve gerekli yaratıcı güce sahip olmayanlar, ileri düzeye ulaşamayanlar dışı, daha doğrusu başkalarına muhtaç duruma düşerler; yabancı kültürlerin istilâsına uğrarlar. Daha da kötüsü ülkelerinde yeterli kaynak bulunduğu hâlde gereken ölçüde güçlü olmayanlar da yabancıların buyruğu altında yaşamak zorunda kalırlar. Yabancılar kaynaklardan elde ettikleri varlığı alıp götürürken onlar yokluk içinde uzaktan bakarlar, maddî perişanlık içinde ömür sürmekten, bağımlılıktan kurtulamazlar. Bu durumda dikkate değer bir mesele ortaya çıkmaktadır.

Kültür aynı zamanda bir mücadele vasıtasıdır. Çünkü insanlar ve toplumlar daima tehlikelerle karşı karşıya geldikleri için korunma ve savunma amacıyla mücadele içinde yaşarlar. Tehlikeler tabiat olaylarından, vahşi canlılardan ve yine insanlardan gelir; kaynakların, dünya nimetlerinin paylaşılmasında, ele geçirilmesinde ve korunmasında insanlar ve toplumlar sürekli savaş hâlinde dirler. Bu tür mücadelelerin kazanılması vasıtalarına, silahlara, dolayısıyla kültüre bağlıdır: güçlü kültüre, üstün mücadele vasıtalarına sahip olanlar zafere ulaşır, varlıklarını korumak ve yüceltmek, sayılarını yükselterek devam ettirmek imkânını elde ederler. Yeni bir kültüre erişemeyenler ise geri ve bağımlı durumda kalırlar. Onun içindir ki insanlar ve toplumlar daima kültüre önem ve değer vermek zorundadırlar. Halk kültürünü bu açıdan incelemek gerekir.

Halk Kültürü

Halk Kültürü, toplumların dış etkenlerden uzak kalarak istek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendi yaratıcı güçleri, çevre kaynakları ölçüsünde ortaya koydukları ve zaman boyunca bir arada yaşayarak meydana getirdikleri eserlerin bütünüdür şeklinde tanımlanabilir. Burada kültür için gerekli görülen unsurlara yenileri eklenmektedir : Halk ve zaman boyunca meydana gelme.

Halk kelimesi, genellikle, belli bir topluluğu anlatmakla birlikte, bazı özellikler dolayısıyla belirgin bir anlamı kapsamaktadır; dünya görüşü, ortak düşünce ve ortak değerler, inanışlar, görenek ve gelenekler, yaşayış şekli, tarihin akışı içinde uygulanan korunma yöntemleri ve mücadele vasıtaları bunların başında gelir. Zaman boyunca, gücüyle kendini kabul ettirme, başkalarına mahkum ve bağımlı yaşamama hâli de halk olarak tanımlanan topluluğun nitelikleri arasında yer alır. Halkın kişiliği, kendine özgü güçlü bir kültüre sahip olması noktasında kendini gösterir. Bu bakımdan halk kültürü toplumun kendi gücüyle ve imkânlarıyla yarattığı, eserlerden, meydana gelir; halk, ihtiyaçlarını kendisi karşılamalı, dışa bağımlılığa meydan vermemelidir. Bu da halkın kişiliğinin gereğidir. Çünkü halk kültürü toplumun istek ve ihtiyaçlarını yansıttığı kadar yaratıcı gücünün, görüş ve düşüncelerinin de belgesidir. Türk halk kültürü bu bakımdan değer kazanır.

Türk Halk Kültürü

Türk halkı, Orta Asya'dan Anadolu'ya, Avrupa ve Afrika ülkelerine yayılmış, binlerce yıllık bir zamanın akışı içinde beylikler, devletler, imparatorluklar kurmuş, varlığını korumuş, her dönemde bağımsız yaşamış, üstünlüğünü kabul ettirmiş bir toplumdur. Bu sonuç kuşkusuz kültürden, daha geniş deyişle, medeniyetten kaynaklanmıştır. Türk halkının, tarih boyunca yarattığı yaşama ve koruma vasıtalarından meydana gelen zengin bir kültürü vardır; böyle olmasaydı tarihte sık sık meydana gelen savaşları kazanamazdı. Bu bakımdan Türk halk kültürü geniş coğrafyada engin bir tarihi yaratan güçten kaynaklanmıştır. Onun için, Türk halk kültürünü incelerken ve değerlendirirken coğrafyanın ve tarihin göz önüne serdiği gerçeklerden hareket edilmelidir.

Halk Kültüründe Çevre-Yöre

Halk kültürü zamanın akışı içinde, uzun süre bir arada yaşama düzeninden doğmuştur. Bir arada oturma, hayatı paylaşmayı, ortak çalışmalar yapmayı, güçlükleri birlikte yenmeyi gerektirir. Beslenme, giyinme, barınma, korunma ve savunma gibi hayatın temel meselelerini kişilerin tek başlarına çözümlemesi mümkün değildir; buna güçleri yetmez. Ancak el birliğiyle olumlu sonuca varabilirler. Bu ihtiyaç ortak eserler yaratmayı zorunlu kılar. Böylesine bir ortamın oluşabilmesi de insanların uzun süre bir arada yaşamalarına bağlıdır; zaman boyunca birlikte ömür sürenlerdir ki kaynaşsınlar, anlaşsınlar, güçlerini birleştirirler,

yaşamalarını mümkün kılacak eserleri ortaya koyabilirler. Halk kültürü ancak böylelikle düzen içinde oluşur ve gelişir; halk kültürü belli bir yerde ve belli şartlar içinde uzun zaman yaşayan toplumların eseridir. Bunu gerektiren sebepler vardır.

Belli bir yerde oturmak, meselelerin devamlılığını, dolayısıyla aynı konular üzerinde sürekli çalışmayı kolaylaştırır; meseleler değişmelidir ki ortak çözüm yolu bulunabilsin. Yer değiştikçe meselelerde farklı şekiller alacağından belli konular üzerinde yoğunlaşmak imkânı sağlanamaz. Onun için halk kültürü belli bir yerde uzun süre oturmak suretiyle ortaya konabilir. Toplum bakımından da durum aynıdır.

İnsanlar bir arada yaşadıkça birbirini anlarlar, düşünce birliğine varırlar; aynı meselelerle karşılaştıkça bilgi alış verişinde bulunurlar. Böylece kendiliğinden doğan ortak çalışma ortamı içinde ortak çözüm yolu arayarak sonuca varırlar. Halk kültürünün daha çok yerleşik toplumlarda oluşmasının sebebi budur. Bir de dış etkenlerden uzak kalma özelliği vardır.

Halk kültürü, toplum hayatından kaynaklanan ihtiyaçları karşılayacak vasıtalar çevreden sağlandığı için, dış etkenlerden uzak bir nitelik taşır. Ayrıca toplumlar ihtiyaçlarını gidermek amacıyla güçlerini harekete geçirdikleri zaman imkânlarının sınırlarını aşmazlar, dışa açılmazlar, kendilerine özgü yollar ararlar. Bu durumu gerektiren bir sebep daha var.

Çözüm bekleyen meseleler toplumların yapılarından, özel şartlarından doğar. Bu bakımdan başkalarından alacakları bilgilerden, bu bilgiler değişik meselelerden kaynaklandıkları için, yarar sağlayamazlar. Onun için halk kültürü dış etkenlerden uzaktır. Bir de tarih söz konusu olur.

Halk kültürü, bir yönüyle toplumların tarihleri boyunca yarattıkları eserleri kapsar. Başka bir deyimle, halk kültürü geçmişten gelir; eski bir nitelik taşır. Geçmişe gittikçe toplumlar arası ilişkilerin azaldığı, dışa kapalı bir hayat sürüldüğü, başkalarıyla yakınlıkların en az düzeyde gerçekleştiği görülür. Bu şartlar içinde yaratılacak kültürün dış etkenlerden uzak kalması olağandır; bu nitelik kendiliğinden meydana gelir. Özet olarak diyebiliriz ki halk kültürü uzun süre bir arada yaşayan, dış etkenlerden uzak kalan yerleşik toplumların eseridir. Konu bu açıdan ele alındığı zaman görülecektir ki bizim şartlarımız itibarıyla halk kültürü daha çok köy kültürüdür.

Köylerimiz yerleşik toplum yapısının dikkate değer örnekleridir; belli bir yerde kurulmuşlardır; iktisadî yapı itibarıyla birinci derecede tarıma dayalıdır; hayvancılık, meyve ve sebze geçim açısından tamamlayıcı unsurlardır. Orman köyleri de genellikle aynı yapıya sahiptir. Nüfus yerleşiktir. Dışa doğru göçler olsa bile bu özellik değişmez; dışardan gelenlerin sayısı da azlığı sebebiyle, yapı türünü etkilemez. Bu şartlar içinde güçlü bir birlik görüntüsü sergileyen köy çevresi halk kültürü için elverişli bir ortam oluşturur. Çünkü maddî ve manevî ihtiyaçlarını

genellikle kendi şartları ve imkânları içinde karşılar, Dıştan aldığı sınırlı maddeler ise yerleşik kültürü değiştirmez. Onun içindir ki ülkemizde halk kültürü denildiği zaman birinci derecede köy kültürü kastedilir; halk kültürü derleme ve araştırma çalışmaları da köylerde yoğunlaşır. Bununla birlikte kasaba ve şehirlerimizin de halk kültürü bakımından birer çevre niteliği taşıdığı dikkate alınmalıdır.

Kasaba ve şehirlerimizde toplum yapısı bakımından genellikle yerleşik nüfus hâkim durumdadır. Buralarda oturanlar zaman boyunca çoğunlukla yerlerini değiştirmemişlerdir. Ancak anılan yerleşim merkezleri iki noktada köyden farklı bir durum sergiler. Birincisi kasaba ve şehirlerde iktisadî bakımdan ticaretin, esnaf ve küçük sanat hayatının hâkim durumda olmasıdır. Sınırlı ölçüde tarım, hayvancılık yapılır, sebze ve meyve yetiştirilir. Ancak bunlar satıştan çok evin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yöneliktir. Geçim, genellikle ticaret, esnaflık küçük sanat ve emlak gelirlerine dayanır. İkinci fark, kasaba ve şehirlerin köye oranla dışa daha çok açık olmasıydı. Bununla birlikte köylerden kasabalara ve şehirlere, kasabalardan da şehirlere doğru sürekli bir nüfus akımı vardı. Ayrıca dış ülkelerle kurulan ilişkilerin etkileri görülürdü. Böyle de olsa yerleşik nüfus yapısına sahip olan kasaba ve şehirlerimizde geniş ölçüde halk kültürü eserleri meydana gelmiştir. Bunlar da halk kültürü varlıkları olarak incelenir.

Ülkemizde cumhuriyet döneminde yaşanan gelişme köyden kasaba ve şehirlere, kasabalardan da şehirlere doğru önceleri görülen nüfus akımı hızlanmıştır. Bu yüzden bazı yörelerde köy nüfusunun azalması, büyük şehirlerin oluşması kültür açısından üç görünüm ortaya çıkarmıştır.

Kasabalarda ve şehirlerde öteden beri yaşayan bir halk kültürü vardır. Bu kültür devam etmiş olmakla birlikte dış kültürlerin, basın, radyonun özellikle televizyon yayınlarının etkisiyle gerilemiştir. Aynı durum köylerde de görülmektedir. Değişen yaşama şartları, iktisadî etkenler toplumu, geçmişten gelen kültürü koruma imkânlarından uzaklaştırmıştır. Bu sebeple halk kültürünün zaman içinde yaşanmaktan çok hatıraya dönüşmesi ihtimali artmaktadır.

Düne kadar büyük şehir olarak ülkede sadece İstanbul düşünülebilirdi. İstanbul'a göç edenler daha çok geldikleri yörelere göre belli semtlerde yoğunlaşırlardı. Cumhuriyet'ten sonra gerek göç gerek nüfus artışı dolayısıyla yeni büyük şehirler doğdu. Buralarda da aynı durum gözlemlendi. Böylece halk kültürü açısından ikinci bir kültür oluşumu meydana geldi. Göç edenler, daha önce oturdukları yere göre belli semtlere yerleşenler kültürlerini de birlikte getirdiler; başka bir deyimle, daha önce yaşadıkları kültürü devam ettirdiler. Böylece şehrin eski nüfusunun geçmişten kalan kültürü yanında ikinci bir halk kültürü yaşanmaya başlandı. Bununla birlikte bu kültürün zaman içinde gerilemekte olduğunu kabul etmek gerekir. Bunların yanında üçüncü bir halk kültürü olayı yaşanmaktadır.

Büyük şehirler kendi nüfusunun artışından çok köy, kasaba ve şehirlerden akan kişi ve ailelerden oluşur; göç eden geri dönemez; büyük şehirde kalır. Büyük şehir nüfusu, zamanla yerleşik nüfusa dönüştüğünden yeni bir halk kültürü ortamı meydana getirir.

Büyük şehirler zamanla yerleşik bir nüfus yapısına ulaştınca yeni meseleler ve yeni ihtiyaçlar belirir, ortak düşünce ve ortak eserlere ortam hazırlanır. Böylece büyük şehirlerde halk kültürü açısından üçüncü bir kültür olayı ortaya çıkar: Büyük şehrin yeni halk kültürü. Bu da hak kültürünün özelliğini göstermektedir.

Halk kültürü belli çevrelerdeki yerleşik nüfusun eseri olarak belli zamanla sınırlı, bu yüzden de belli dönemlere özgü bir kültür değildir; sürekli oluşup niteliği taşıyan bir kültürdür. Başka bir deyimle halk kültürü sadece belli yerlerdeki yerleşik toplumlarda oluşan, zaman içinde görevini tamamlayarak kullanılmak, korunmamak ya da yazıya geçirilmemek yüzünden kısmen ya da tamamen ortadan kalkan bir kültür sayılmamalı, toplumla birlikte akıp giden bir kültür olarak kabul edilmelidir. Büyük şehirlerde nüfus yerleşik duruma geldiği zaman yeni, başka bir deyimle üçüncü tür halk kültürü eserlerinin meydana gelmesi bu görüşü pekiştirmektedir. Şimdi konuyla ilgili örnekler verelim.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ankara'da ulaşım araçları yüzünden sıkıntı çekilmeğe başlanmıştı. Otobüsler ihtiyacı karşılamıyor, duraklarda uzun kuyruklar oluşuyor, saatlerce beklemek gerekiyordu. Taksiler yeterli değildi, az sayıda müşteri taşıyordu, tek ya da bir arada bulunan birkaç kişiyi alabiliyordu, bunun dışında toplu taşıma işini göremiyordu. Tek kişiler için de ücret ağır geliyordu. Zamanla ve ihtiyaçların zorlamasıyla, kendiliğinden çözüm yolu bulundu: Dolmuş. Taksi şoförleri belli yönler için birbirini tanımayan kişileri çağırıyor, beş ya da altı kişi olunca yola çıkıyordu, yolculardan belli ücret alıyordu., Yön değiştirmeksizin isteyenleri yolda indiriyor, aynı yönde gidecekleri de arabaya bindiriyordu. Yöntem şoför için de yolcu içinde uygun geliyordu; biri ücretini alıyor, öteki daha az ücretle istediği yere gidiyordu.

Dolmuş adını alan bu toplu taşıma düzeni, yukarıda anlatıldığı gibi, halk arasında dış etken olmaksızın kendiliğinden meydana geldi, zamanla da hukukî düzenlemesi yapıldı. Belediyece taksilerin dolmuş yapmalarına izin verildi; yönleri, durakları ve alınacak ücret belirlendi. Bu hukukî düzenleme halk kültürü, gerçek deyimleriyle, halk hukuku üzerinde kuruldu. Ardından da dil yeni deyimler kazandı: Dolmuşçuluk, dolmuş yapmak, dolmuş beklemek, dolmuşa binmek, dolmuştan inmek, indi bindi yapmak. Zamanla ödeme yöntemi de yeni bir gelenek yarattı.

Başlangıçta dolmuşlar 5, geniş arabalar 6 yolcu alıyordu; yolcular da ücreti doğrudan şoföre veriyordu. Sonraları kaptı kaçtı adı verilen büyük arabalar dolmuş yapmaya başladı. Bu arabaların arka kısmına bir sıra ekleniyor, böylece yolcu sayısı

yediye çıkıyordu. Fakat yeni bir mesele doğdu, arka sırada oturanların şoföre ücret ödemeleri güçleşti. Bu yüzden şoförler para toplamak için muavin-yardımcı adıyla, çoğunlukla çocuk olan bir kişi çalıştırmaya başladı. Bunlar sefer sırasında ya boş yere oturuyor ya da ortadaki boşluğa çömeliyordu. Bir zaman sonra yardımcı çalıştırmak yasaklandı. Fakat yöntem kaçak olarak devam etti; yardımcıları ya çömelerek sinmek ya da boş yere oturmak suretiyle polise görünmemeğe çalışıyorlar, buna imkân olmazsa polisin bulunabileceği yere varmadan arabadan iniyorlardı. Bir zaman da böyle geçti. Sonra kapı kaçtıların dolmuş yapması yasaklandı; onların yerini minibüsler aldı. Yeni ödeme geleneği de ondan sonra doğdu.

Minibüslerde arka sıralarda oturan yolcular, arada uzunca mesafe bulunduğu için, parayı doğrudan şoföre verememektedir. Bu sebeple yolcu, ücreti, kaç kişilik olduğunu söyleyerek öndekine uzatıyor; para sırayla elde ele aktararak şoföre ulaşıyor; fazla verilmişse paranın üstü de aynı yoldan sahibine gönderiliyordu. Yolcular para alıp verme, daha doğrusu aktarma işini yüksünmeden, sanki görevmiş gibi memnurlukla yerine getiriyorlar. Bu yöntem dolmuş yapan minibüslerde sürekli uygulanmak suretiyle gelenek niteliğine bürünmüştür. Böylece dış etken olmaksızın ihtiyaçların yarattığı bu yöntem aynı zamanda halk kültürünün, meydana geliş biçimiyle birlikte toplumlar da daima varlığını koruduğunu göstermektedir.

Bir de yeni bir sözleşme şekli ortaya çıktı; kat karşılığı inşaat sözleşmesi. Bu düzen şehirlerde mesken ihtiyacının artmasından doğdu. Birinin arsası var, fakat bina yaptıracak kadar parası yok. Öbürü de inşaatçı, ama, arsa bedelini ödeyecek paraya sahip değil. İkisi bir araya geliyor, ortaklık kuruyor. Arsa sahibi arsasını koyuyor, öbürü de inşaatı üstleniyor. Sonunda arsa sahibi yapılan apartmandan belli sayıda daire alıyor, inşaatı üstlenen de arsa sahibine arsa karşılığı olarak verdiği daire dışında kalanları satıyor, İnşaat bedelini çıkardıktan başka bir kâr sağlıyor. Türk inşaat hayatında oluşan bu sözleşme şekli, yargı kararlarıyla esaslara bağlanarak hukukî düzenlemeye bağlanıyor. Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlere Rize, Kayseri ve öteki Anadolu illerinden gelen inşaatçılar arasında kendiliğinden oluşan ve aşağıda açıklanacağı gibi Rize yöresi halk hukukunda uygulanan Ölür, İtmez sözleşmesine benzeyen kat karşılığı inşaat sözleşmesi, yeni halk hukukunun büyük şehirlerde oluşan üçüncü tür halk kültürünün dikkate değer bir örneğidir.

Büyük şehirlerde oluşan yeni halk kültürü eserlerinin yanında önceleri köy, kasaba ve şehirlerde yaşanan bazı geleneklerin, büyük şehirlerde şekil değiştirerek devam ettikleri görülmektedir. Böylece geleneklerin yeni şartlara uyum sağladıkları gözlenmektedir. Bu konuda Ramazan davulunu ve bayramlaşmayı örnek alabiliriz.

Sahurda halkı uyandırmak için davul çalınır. Davulcu yöreyi dolaşır; evlerin önünde durarak davul çalar ve mâni söyler. Buna bazı yerlerde (Okşamak) denir. ⁽¹⁾ Bu gelenek büyük şehirlerde değişik biçimde devam etmektedir. Davulcu, ev ev gezmek yerine üstü açık bir kamyonete biniyor, davul çalarak sokakları dolaşiyor. Fakat mani söylemek, okşamak yok. Sadece davulun sesi duyuluyor. Bayrama yakın günlerde ya da bayramda davulcu, önceleri olduğu gibi, bahşişini topluyor. Ancak bazı yerlerde Ramazan davulu uykudan uyandırdığı için, oruç tutmayanların yakınmalarına, tepkilerine yol açıyor. Üstelik bir ilçede Ramazan davulunun iptidai olduğu, hukuk devletine yakışmadığı gerekçesiyle kaldırılması için yargı yoluna başvurulduğu olmuştur. ⁽²⁾

Bayramlaşmak eski ve yaygın bir gelenektir. Ancak köy, kasaba ve şehirlerde bayram namazından sonra cami önünde, sokakta, karşılaşılan yerlerde bayramlaşılar, bunun dışında büyükler, hastalar ve mezarlıklar ziyaret edilirdi. Ayrıca ailece bayramlaşmak amacıyla gidip gelme olmazdı. Halbuki büyük şehirlerde dini bayramlarda ailece karşılıklı ziyarette bulunmak suretiyle bayramlaşılmaktadır. Bu da geleneğin değişik biçimde devam ettiğini göstermektedir.

Büyük şehirlere doğru gerçekleşen gelişmede evcil hayvanlar açısından da bir değişme görülmektedir.

Halk kültüründe hayvan sevgisini dile getiren bir deyim vardır : Dilsiz hayvan. Bu deymi acılarını anlatamayan hayvanlara yönelik davranışların koruma, eziyet etme ve sevmeye duygularına dayanması gerekliliği anlamına gelir. Kısmen bu duygudan kaynaklanan yönelişin kısmen de hayvan sevgisi ihtiyacının karşılanması için evlerde kedi ve köpek beslenir, ancak her ikisinin aynı zamanda görevleri vardı. Kedi evi farelerden korurdu. Çünkü beton öncesi dönemde evlerde fare bulunurdu. Onun için hem fareden korumak hem de ailenin hayvan sevgisi ihtiyacını karşılamak ve çocuklara hayvan sevgisi alışkanlığını kazandırmak için evlerde kedi bulundurulurdu. Ev kedilerinin bir özelliği vardı. Evin içini kirletmezlerdi. İhtiyaçları olduğu zaman dışarı çıkarlardı. Beton, apartman dönemine girilince evlerde fare görülmediği için kedi de beslenmez oldu. Bunun diğer sebebi kedinin apartman dairesinden ihtiyaç için dışarı çıkmasının imkânsızlığıydı. Onun için, köy, kasaba ve şehirlerdeki kedi besleme geleneği genel olarak büyük şehirlere aktarılmadı. Ancak az sayıda olmak üzere can yoldaşı edinmek, yalnızlığı gidermek amacıyla kedi besleyenler görülmektedir

¹ Süleyman Kazmaz, Barla, Gecmiş Günler ve Halk Kültürü, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtım Vakfı Yayını, Ankara 2000, s.264.

² Milliyet Gazetesi, 15.12.2000.

Genellikle köy evlerinde, az da olsa kasaba evlerinde köpek beslenirdi. Köpeğin esas görevi köylerde koyun sürülerini, ev ve çevresini beklemektir. Bu bakımdan köpek evin dışında, çoğunlukla da bağlı dururdu. Genel olarak sürü içinde ve geceleri serbest bırakılırdı; sınırlı ölçüde hayvan sevgisi ihtiyacını karşılaya bile eve sokulmazdı; evin kirlenmemesi bakımından buna izin verilmezdi; dışarda, kapıda bekletilirdi. Büyük şehirlerde ise bu konuda başka bir görüntü gözlenmektedir. Koruma bakımından şehirde köpeğe ihtiyaç yoktur. Bu sebeple köpek besleme geleneği büyük şehire aktarılmamıştır. Ancak Batıyı taklit şeklinde köpek besleme modası gelmiştir.

Batı'nın sanayi medeniyetinde yalnızlık çok yaygındır; ailenin dağılması, ferdîyetçilik düşüncesi bu durumun başlıca sebebidir. Onun için Batı'da yalnızlığı gidermek amacıyla geniş ölçüde köpek beslenir. Bu yüzden büyük şehirlerimizde batı taklitçiliğine kapılanlar köpek beslemeyi geleneğin gereği olarak değil, Avrupalı görünme modasına uyarak benimsemiştir. Bu arada bazılarının korunma maksadıyla köpek beslemeleri çok az sayıdadır ve köpek beslemenin Batı taklitçiliğinden kaynaklanan bir özenti ve gösteriş olması niteliğini ortadan kaldırmaz. Batı şehirlerinde olduğu gibi sokaklarımızın kirlenmesine yol açan köpek gezdirmeler de taklitçiliğin kötü bir örneğidir.

Halk Kültürünün Bölümleri

Halk kültürü eserleri, kullanılan malzemeye ve karşılanan ihtiyaca göre iki bölümde incelenir: maddî kültür eserleri, manevî kültür eserleri. Bu ayırım aynı zamanda insanın yapısını yansıtır.

İnsanın iki dünyası vardır. Birincisi dış dünya; beslenme, giyinme, barınma, korunma ve savunma alanlarındaki çalışma ve eylemlerden meydana gelen dünya. Bu dünya, maddeden kaynaklanan sınırlı imkânlarıyla insanı bunalır, onun için kişi dilediği gibi yaşamak amacıyla kendine ikinci bir dünya yaratır. Düşünce, duygu, heyecan ve hayal unsurlarından meydana gelen bu dünya iç dünya olarak adlandırılır. Halk kültürü eserleri de bu ayırıma göre tanımlanır. Dış dünyanın ihtiyaçlarını karşılayan eserler, maddî kültür eserleridir.

Maddî halk kültürü eserleri geniş ölçüde bilgiye dayanır. Tarım işlerini yürütmek, elbiseyi dikmek, evi yapmak için bilgi gerekir. Bilgi, gözlem ve deney yoluyla çevrenin incelenmesinden, yaşanan olaylardan elde edilecektir. Çünkü maddî eserler çevre kaynaklarından yararlanmak suretiyle meydana getirilecektir. Bu suretle edinilecek bilgiler ve yaratılacak eserler fazla bir değişikliğe uğramadan kuşaktan kuşağa aktarılacaktır.

Nüfusu yerleşik olan toplumların insanları belli çevrede oturduklarından ömür boyu aynı olayları gözleyeceklerdir. Bu suretle benzer kaynaklara ve olaylara yönelik gözlem ve deneylerden elde edilecek bilgiler zaman boyunca niteliklerini

koruyacaktır. Bu tür bilgileri uygulamak suretiyle yapılacak halk kültürü eserleri değişikliğe uğramadan devam edecektir. Onun için halk kültürünün hakim olduğu çevrelerde ortaya konan eserler zaman boyunca şekillerini korurlar. Köy, kasaba ve yerleşik nüfuslu şehirlerdeki evlerin, küçük sanat eserlerinin zaman boyunca bölgeye özgü nitelikler ve özellikler taşıması, şartların değişmemesinden kaynaklanmaktadır.

Karşılıkları ihtiyaçlar bakımından insan hayatında önemli bir yer tutan maddî halk kültürü eserleri, maddî yapıda olsa bile, birçok gelenek ve düşüncelerin meydana gelmesine ortam hazırlamak açısından manevî unsurları da kapsamaktadır. Bu sebeple maddî kültür eserlerinin bilgi, duygu ve düşünce açısından da incelenek yönleri vardır. Şimdi bu eserleri beslenme, giyinme, barınma, korunma ve savunma açısından gözden geçirelim.

Beslenme, halk kültürünün yöre şartlarına dayalı olduğunu göstermesi bakımından büyük bir önem taşır. Çünkü besin maddeleri çoğunlukla bölgeden elde edilir ve yemek hâline gelinceye kadar birçok aşamalardan geçer. Tarım ürünleri, topraktan, değişik işlemlerden geçirilerek sofraya getirilir. Tohumu ekmek, harman etmek, kışlık hazırlamak, buğday öğütmek, ekmek yapmak ve benzeri işlemler aynı zamanda yörelere özgü gelenek, tören ve şenliklerle renklendirilir. Birkaç örnek verelim.

Üzüm yetiştirilen bölgelerde bağ bozumu şenlikleri düzenlenir. Anadolu'nun temel gıda maddesi olan tarhana yapıldıktan sonra tabaklara konularak komşulara gönderilir. ⁽³⁾ Rize yöresinde mısır soyma şenlik havası içinde olurdu. Akşamları komşular toplanır, mısır soyarken karşılıklı türkü söylerlerdi. ⁽⁴⁾ Sarıkamış'ta harman zamanı çocuklar buğday başaklarından bir demet yapar, yoldan geçenlere sunarak bahşiş isterler ⁽⁵⁾. Barla yöresinde keçilerin kıllarının kesilmesi kırkım adlı şenliklerle kutlanırdı. Koç tanıtımında koçlar, kılları kesilmek, bir anlamda süslenmek suretiyle sürüye katılır. ⁽⁶⁾

Yemek sadece karın doyurmak değildir. Sofra kuralları başlı başına bir kültür dalıdır ⁽⁷⁾. Yemeğin canlı ve renkli görüntülerle şenlendirilmesi her zaman, her yerde görülen bir olaydır. Düğün, sünnet, hac dönüşü yemekleri insanların mutlu bir toplum hayatı yaşamaları için hazırlanan fırsatlardır. İkram, yemek yardımı, evde pişen değişik yemekten, kokunun yayıldığı yere kadar uzanan yörede oturan

³ Süleyman Kazmaz, Barla, Geçmiş Günler ve Halk Kültürü, age., s.264.

⁴ Süleyman Kazmaz, Geçmiş Günler ve Halk Kültürü, age., s.292

⁵ Süleyman Kazmaz, Sarıkamış'ta Köv Gezileri, AKM Yayını, Ankara 1995, s.610.

⁶ Süleyman Kazmaz, Barla, Geçmiş Günler ve Halk Kültürü age., s.264

⁷ Süleyman Kazmaz, Rize Yemekleri ve Yemek Kültürü, Türk Halk kültürü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayını, Ankara 1992, s.286

komşulara gönderilmesi gibi gelenekler kıskançlıktan uzak, dengeli bir düzen gerçekleştirilmesinin başlıca yolu olarak uygulanır.

Beslenme aynı zamanda bir küçük sanat dalı yaratmıştır. Yemeğin hazırlanmasından, pişmesinden sofraya getirilmesine kadar kullanılan kaplar, kazan, tencere tava, sahan, tabak, tas, kaşık, bardak, kase üretimi başlı başına bir sanat dalının konusu olmuştur. Çömlekçilik, bakırcılık, kaşıkcılık olarak adlandırılan sanat dallarında üretilen kapların ham maddesi çoğunlukla çevreden sağlanır. Bunları yapan ustalar da yine çevreden yetişir. Bazı bölgeler, ortaya koydukları el sanatlarıyla ünlenir. Kastamonu bakırcılığı gibi. ⁽⁸⁾ Böylece beslenme, bilgi, gelenek ve küçük sanat hayatıyla geniş maddî kültür yanında zengin manevî kültürün de konusunu oluşturur.

Giyinme, vücudu, öncelikle tabiat olaylarının etkilerinden korumak ihtiyacından doğmuştur. Bezin, kumaşın çamaşır, elbise durumuna getirilmesi iki aşamada meydana gelir. Birinci aşamada ham madde, bitki iplik hale getirilir, tezgâhta dokunarak bez kumaş yapılır, İkinci aşamada bez, kumaş insan vücuduna uydurularak elbiseye dönüştürülür. Birinci aşama dokumacılık, ikinci aşama terzilik sanatının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Her ikisi de bilgiyi gerektiren el sanatları olup maddî halk kültürünün birer dalıdır burada bilgi ve sanat bir araya gelmekte, maddî bir eser ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bazı inanış ve gelenekler de oluşmaktadır. Rize dokumacılığında ikindiden sonra çözgü yapılmaması, ⁽⁹⁾ yerine ve zamanına göre giyinmek gibi.

Giyinmenin bir de güzel sanat tarafı vardır; güzel giyinmek. Bu gelenek bir yönüyle gösteriş, bir yönüyle de hem giyenin güzellik ihtiyacını karşılamak hem de çevrede güzel izlenim bırakmak amacıyla uygulanır. Bunun içinde giyinme süs unsurlarıyla tamamlanır.

Süs, giyinmenin ileri bir aşamasıdır ve süslenme sanatlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da çeşitli şekilde kendini gösterir. Kadınların çemberlerine, baş örtülerine eklenen oyalar, erkeklerin küçük ceplerine koydukları mendiller bir süs unsuru olarak zikredilebilir.

Çemberlerin, baş örtülerinin kenarlarına eklenen oyalar ayrı bir el sanatı olan örgü dalına girer; böylece örtü genç kıızı, kadını daha güzel gösterir. Küçük ceplere konulan mendiller de öyle. Ancak bunların bir özelliği daha vardır.

⁸ Süleyman Kazmaz, Kastamonu. Geçmiş Günler ve Küçük Sanat Havatı. Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayını, Ankara 1997, s.208.

⁹ Süleyman Kazmaz, Bevaszu Bir Köy Araştırması. Türk halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayını. Ankara 1994, s.172.

Geçmiş dönemlerde aşk, seveda duygularının kelimelerle karşılıklı olarak aktarılmadığı dönemlerde genç kızlar iç dünyalarını çemberlerinin, baş örtülerinin kenarlarına ekledikleri oyalara verdikleri biçimlerle dile getirirlerdi. Delikanlılar da onları yorumlamak suretiyle sevdasının gönlüne yer etme sonucuna varmanın mutluluğunu yaşardı. Buna karşılık genç erkekler küçük ceplerine koydukları mendillerin süsleri, yerleştirme şekilleri ve renkleriyle aşk duygularını sevgilerine ulaştırmaya çalışırlardı. Günümüzde birer tarih olan bu anlaşma yolları süsleme sanatının örneği olarak halk kültürüne mal olmuştur.

Barınmak, kapalı bir mekânda güvenlik içinde yaşamak hem tabiatın hem de insanların ve öteki canlıların zararlı ve tehlikeli etkilerinden korunmak gibi köklü bir ihtiyaçtan doğar. Bu amaçla meydana getirilen yapılar hem maddî bir halk kültürü dalının hem de birçok gelenek ve inanışların doğuşuna yol açmıştır.

Evler, geniş deyimiyile yapılar, tabiat kaynakları, arazi, iklim şartları ve kuşaklar boyu elde edilen bilgilerle sıkı sıkıya bağlıdır. Ormanın, ağacın bol olduğu yerlerde, ayrıca yağmurlu, rutubetli yörelerde yapılar genellikle tahtadan meydana getirilir. Buna karşılık rutubeti az, kışı ağır, taş malzemenin kolayca sağlandığı bölgelerde taş yapılara ağırlık verilir.

Halk kültüründe yer alan yapı sanatları da dikkate değer bir gelenek var. Ustalar kâğıt üzerinde bir plân yapmazlar, çevre şartlarına, zaman akışı içinde oluşan ve kuşaktan kuşağa aktarılan bilgilere göre şekillenen evlere bakarak üstlendikleri yapıyı kafalarında canlandırır, arkasından uygulamaya ⁽⁸¹⁰⁾ geçerler. Isıtma konusu da evlerin şekillenmesinde önemli bir etkidir. Bu konuda Sarıkamış yöresinde dikkate değer örnekler vardır. ⁽¹¹⁾

Sarıkamış deniz seviyesinden hayli yüksektedir; kışı ağır, karı boldur; iklim kurudur. Onun için bazı köy evleri taşandır, yer altında kurulmuş sığınak durumundadır ve iç duvarlarla bölümlere ayrılmıştır. İnsanların bulunduğu bölüm ev damı, hayvanlara ayrılan bölümler de kaz damı, koyun damı gibi adlarla adlandırılır ve hepsi de yan yana dizilir. Böylece evin kar altında çökmesi önlenir. Isınma ve hayvanların nefesleriyle ve tandırla sağlanır. Bu evlerde pencere yoktur; girişe yakın yerde yazın açık bırakılan, kışın taşla kapatılan bir delik vardır. Böylece aydınlanma ve havalandırma sağlanmış olur.

Rize bölgesinde de yapılarla çevre şartları arasında bağlantı kurulmuştur Geçmiş dönemlerde ağacın bol olması dolayısıyla yapılar tahtadan meydana getirilirdi. Çevre rutubetli olduğundan taş malzeme, çoğunlukla temelde ve alttaki ahırın

¹⁰ Süleymaz Kazmaz, Rize-Cayeli Halk Kültürü Araştırmaları II (Küçük Sanat Hayatı), Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayını, Ankara 2001.

¹¹ Süleymaz Kazmaz, Sarıkamış'ta Köy Gezileri, age. s.610.

duvarlarında kullanılırdı. Yalnız taştan da ev yapıldığı olurdu. Ancak taş konak denen bu yapıların sayısı çok azdı. Ahır ve yan ahır arazisinin meyilli olmasından yararlanmak suretiyle sağlanıyordu. ⁽¹²⁾ Meyilli arazi kazılır, elde edilen düzlüğe mutfak ve yatak odaları yerleştirilirdi. Altaki boşluk ahır ve yan ahır yapılmak suretiyle değerlendirirdi. Böylece üstteki hayat ve yatak odaları hava akımlarından doğan soğumadan korunmuş olurdu. Ayrıca hayvanların nefesleri de odaları ve hayatı ısıtırdı; soba kurmaya gerek kalmazdı. Evin orta katındaki yatak odaları ve hayat aile bölümüydü. Geniş tutulan mutfakta yemek yenir, oturulur, konuklar ağırlanırdı. Şenlikler düğün eğlenceleri de mutfakta yapılır, sabahlara kadar horon oynanırdı. Evin üst kısmı kiremitle örtülür, tavan arasına ihtiyaç fazlası eşya konurdu. Evlerden başka gıda maddelerinin sağlanması için ambar işini gören naylalar da tahtadan yapılır, ancak temellerde taş kullanılırdı.

Kasaba ve şehir evleri, genellikle köy evinin benzeri olmakla birlikte arada bazı farklar vardır. Bunlar kısmen taş kısmen de bağdadî denilen dolma yöntemiyle yapılırdı.

Yapı düzeninde zamanla büyük değişiklikler meydana geldi; şirin köy, kasaba ve şehir evlerinden beton apartmanlara geçilmektedir. Değişiklik bununla da kalmamaktadır.

Ev kelimesiyle birlikte kullanılan bir başka kelime daha vardır: Ocak. Ocak, aynı zamanda kuşaklar boyu yaşanan mekan anlamında kullanılır. Bu yönüyle ocak aileyi de kapsar; ne kadar kalabalık olursa olsun evin yapısı ailenin barınmasına yeterliydi. Ocağın açık tutulması ailenin devamı demektir. Orada birkaç kuşak birlikte ömür sürer, torun dedenin, ninenin, hala ve teyzelerin kucağında büyürdü. Ocakta her yaştaki insanın bir görevi vardır. Bunların içinde en dikkate değer olanı yaşlıların da bir iş görmesiydi. Dede, nine, hala ve teyze gibi öteki yaşlılar, çocuklarla, torunlarla meşgul olur; beşik sallamak, ninni söylemek, masal anlatmak onlara düşer; torun dedenin, nineni, yaşlıların kucağında masal dinlerken aynı zamanda sevgi ve şefkat görmenin mutluluğunu yaşar. Bu düzen içinde yaşlı insan, terk edilen, işe yaramayan bir kişi durumuna düşmez, yetiştirdiği kişiler arasında ömür sürer, sevgi ve saygıdan uzak kalmaz. Yeni kuşaklar da onlarla birlikte duygu zenginliğine ulaşırdı. Halk kültüründeki evin, ocağın, geniş deyimleriyle, ailenin sağladığı yararlardan biri de budur. Ne var ki evden apartmana, köy, kasaba ve şehirden büyük şehire, halk kültüründen büyük şehir kültürüne geçişte bunlar iyiden iyiye gerilemektedir.

Hukuk açısından aile, ana baba ve çocuklardan oluşan bir topluluk hâline gelmiştir; yaşlıların, dede ve ninelerin, hala ve teyzelerin bu yapı içinde yerleri

¹² Süleyman Kazmaz, Rize-Çayeli Halk Kültürü Araştırmaları II. age.

bulunmaktadır. Hukuk dışında bir sebep daha var. Ev genellikle daralarak, küçülerek apartman dairesine dönüşmüştür. Kadının iş çevresinin evin dışına aktarılması, ana babası evden uzaklaştırmış, böylece ev çoğunlukla akşamları şenlenen bir barınak olmuştur. Çocuk ya evde bakıcının elindedir ya da yuvadadır. Sanayi medeniyetinin getirdiği bu evde yaşlılara, dede, nine, hala ve teyzelere yer bulmak mümkün olmamaktadır. Onlar ya kendi evlerinde yalnızlık içinde ya da huzurevlerinde, bakım evlerinde, yetiştirdikleri insanlardan, sevgi ve şefkat duygularından uzakta gün doldurmaktadır. Halk kültürünün şenlikli evi, tüten ocağı, sanayi medeniyetinin, büyük şehirin apartmanında maddî rahatlık yanında manevî açıdan böyle bir sonuca ulaşmıştır.

Yapılarda bir başka ihtiyaç doğmuştur: Donanım. Özellikle evlerin donatılması, yaşanır duruma getirilmesi, kısaca döşenmesi eşya üretimini gerektirdi. Böyle barınma ihtiyacı birçok eserlerin yaratılmasına dolayısıyla bazı sanatların doğuşuna, sonuç olarak da manevî ihtiyaçların karşılanmasına ortam hazırladı.

Yapı alanında, başka bir deyimle, halk mimarisinde ortaya konan köy, kasaba ve şehir evleri ve naylalar dışardan bakıldığı zaman güzel bir görüntü sergilerdi. Şirinlikleri, ustaların esere kazandırdıkları güzellik göz doyuracak düzeye ulaşmıştı. Özellikle kasaba ve şehir evlerinin bölme ve tavan süslemeleri, pencerelerinin boyama şekilleri, kafesleri sanat eseri havası taşırdı. Ev ve mutfak eşyası da aynı nitelikteydi. İskelelerin oturacak kısımlarının örülme şekli, sedirlerde kullanılan dayama yastıklarında, yatak ve yorganlardaki süslemeli örtüler ve mutfak eşyası halk kültürü alanında güzellik unsuruna büyük ölçüde yer verildiğini gösterir. Bu alanda halıcılığın üstün bir yeri vardır. Döşemeleri ve duvarları süsleyen halılar kapsadıkları çiçek ve değişik işlemlerle güzellik bakımından olduğu kadar düşünce açısından da ayrı bir değer taşır. Çünkü şekillerin her birinin değişik bir anlamı vardır. Böylece halı sanatı tarihten gelen düşünce hayatını devam ettirmektedir.

Ev eşyasında zamanla değişimler oldu. Bu arada bazı sanatların çalışma alanı geriledi Eski mutfak dolapları yerlerini buzdolabına, sedir ve kerevet de koltuk, kanepeler ve karyolaya bıraktı. Alimünyum, bakır kapların sayısını iyice azalttı. Bu arada sandıklar ve karzıngalar vardı. Her ikisi de elbiselerin, çamaşır ve örtülerin konulması için kullanılırdı.

Sandık ceviz tahtasından süslü bir şekilde yapılırdı. Kızların çeyizleri saklandığı için çeyiz sandığı olarak adlandırılan bu sandıklar eski evlerin başlıca mobilyasıydı; koyu kahverengi olan çeyiz sandıkları her evde kullanıldığı, hemen her genç kızın bir çeyiz sandığı bulunduğu için sandıkçılık yaygın bir el sanatı oluşmuştu. Fakat zamanla gardrop, şifonyer gibi yeni mobilya çeşitleri rağbet kazanınca sandıklar, çeyiz sandıkları tarihe mal oldu. Trabzon'da Pazarkapısı mahallesinde Sandıkçılar sokağı vardı ve burada çok sayıda sandıkçı çalışırdı. Fakat günümüzde sadece bir

sandıkçı kaldı.¹³ Ev eşyası olan iskemle yerini kısmen sandalyeye terk etmekle birlikte yine de kullanılmaktadır. İskemleler alçak boyda olup oturma yerleri sazdan örme yöntemiyle yapılır. Karzinga geçmiş dönemlerde sandık işini görürdü. İnce sazdan ya da kamıştan örülmek suretiyle yapılan, kubbeli kapağı alan karzingalar eski evlerin demirbaş mobilyasıydı. Fakat onlar da zamanla unutuldu.⁽¹⁴⁾

Sandık ve karzinganın yanında bir de bohça vardır. Don, gömlek gibi iç çamaşırlar, havlu, peşkir, bir adı da yağlık olan mendil üst üste konularak genellikle eni boyu bir metre kadar olan işlemeli bir beze sarılır. Buna bohça, bohça yapmaya yarayan beze de bohça kabı denirdi.

Bohça yapıldıktan, sarıldıktan sonra bohça kolunun uçları kancalı iğneyle birbirine tutturulurdu. Kancalı iğnenin beze geçirilmesi de özel bir adla adlandırılırdı. Saçmak. Bu suretle hazırlanan bohça, sandığa, karzingaya ya da musandaraya yerleştirilirdi.⁽¹⁵⁾ Yola çıkıldığı zaman çamaşırlar bohçayla taşınırdı. Bohçayla ilgili olarak bazı deyimler oluşturulmuştu; Bohçayı alıp gitmek, bohçasını hazırlamak. Bu deyimler çoğunlukla ailesinin izni olmadan evlenen genç kızlar için kullanılırdı. Bohçasını, aldı, gitti, deyimi evi terketti, anlamına gelirdi. Böyle durumlarda bohça, bavul, valiz işini görürdü. Artık bohça da hatıra oldu; yerini valize, bavula bıraktı.

Aydınlatma vasıtaları da öyle. Çıra, fındık, balık yağı⁽¹⁶⁾ gazyağı kandili, likmen ve gaz lambası elektrik dönemine girilince bütünüyle unutuldu.⁽¹⁷⁾ Ocak, tandır, soba günümüzde bile kullanılan ısıtma vasıtaları olarak halk kültürün de yer alır.

Tandır daha çok Orta Anadolu mutfaklarında ısınmak ve yemek pişirmek için kullanılan, yere gömülen bir vasıttır. Saçtan yapılan soba, sobacılık sanatı çalışma alanına girer. Ocak iki türlü olur. Bazı bölgelerde, Rize yöresinde mutfağının dip tarafına konulan taşlar ocak işini görür, ateş bu taşların arasında yakılır⁽¹⁸⁾

¹³ Milliyet Gazetesi, 11.09.2000.

¹⁴ Yazar, 2000 yılının mart ayında, Hong Hong yakınındaki Macau adasındaki gezisinde, çarşıdaki bir dükkânda söz konusu çeyiz sandığının aynısını görmüştür.

¹⁵ Masandara, kasaba ve şehir evlerinde duvarların üstüne yapılan gömme dolap.

¹⁶ Süleyman Kazmaz, *Rize-Caveli Halk Kültürü Araştırmaları I*, Türk halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayını, Ankara 1998, s.291

¹⁷ Kuru fındık bir demir tele geçirilmek suretiyle yakılır ve tükeninceye kadar çevreyi aydınlatır.

¹⁸ Yazar, Fas seyahatinde gezdiği berberi evlerinde aynı şekilde ocak, iskemle dayama yastığı ve benzeri ev eşyasının bulunduğunu görmüştür. Bk.: Süleyman Kazmaz, *Fas ve Berberiler*, Türk Kültürü Dergisi, Türk kültürü Araştırma Enstitüsü, Aralık 1998, Sayı:440.

Bunlarda baca yoktur; duman çatıdan çıkar. İkinci şekil ocaklarda duvarlara yerleştirilir. Bunlar yuvarlak kenarlı ve saçaklı olur. Ayrıca duman bacaları bulunur.

Maddî ihtiyaçları karşılayan eserlerin üretim alanı olan el sanatları ya da küçük sanatlar halk kültürünün ve Türk sanat tarihinin bir bölümünü oluşturur. Başta kuyumculuk, oymacılık, örücülük gibi süsleme sanatlarıyla demircilik, marangozluk ve benzeri sanatların da, el sanatları arasında önemli yeri vardır. Dikkate değer bir sanat dalı da binicilikte ve taşımacılıkta kullanılan hayvanlar için yapılan semer ve süs eşyasının üretilmesidir. Geçmişe doğru yol aldıkça küçük sanatların öneminin arttığı görülmektedir. Küçük sanat erbabının üretim kadar düşünce ve manevî değerler açısından dikkate değer bir üstünlüğü vardı; insanlar birbirini sever, sayar, başkasının menfaatini kendi menfaatinden üstün tutan güçlü bir fedakarlık duygusuna gönül verirdi. O kadar ki müşterisini, yeteri kadar alış veriş yapmadığını gördüğü komşusuna gönderir, kendi kârı ve kazancı kadar yanındakilerin gelirini düşünür, bütün ilişkilerini kardeşlik esasına dayandırır. Bu bakımdan Türk halk kültürünün bir bölümü olan el sanatlarında hâkim inanış, Batı sanayinin sadece kendi kârına, kendi menfaatine yönelik bencil düşünceler değil insanı insan yapan manevî değerlerdir.

Korunma ve savunma vücudun ve yaşantının gücünü sağlamaya yönelik bir çalışma alanıdır. Bu da hastalıklarla mücadeleyi, dolayısıyla maddî ihtiyaçların bir bölümünü kapsar.

İnsanlar ve toplumlar varlıkları için daima tehlike oluşturan hastalıklara karşı tedbir almışlardır. Halk kültüründe bu alandaki bölüm halk hekimliğidir. Genellikle kendi kendine yetişen halk hekimleri uzun gözlem ve deneylerle elde ettikleri bilgileri uygulayarak hastaları iyileştirmeye çalışırlar, çevredeki bitkilerden elde ederek yararlı olduğunu belirledikleri ilâçları kullanırlar. Bir örnek verelim Rize dolaylarında yetişen ısırgan otu tuzla dövülerek iltihaplı parmağa sarılır. Böylece şişi iner, parmak iyileşir.

Halk hekimliğinin bir de çıkıkçılık dalı vardır. Çıkıkçılığın özel bir yetenek olduğu çıkıkçıların doktorlardan daha çok başarı sağladıklarına inanılır. Yine inanışa göre bu meslek el almak geleneğine uyularak devam ettirilir. El almak, usta çıkıkçının, uygun ve yetenekli kişiye, mesleği kendisinden sonra icra etmek için izin vermesi anlamına gelir. Bu suretle el alan kişiler çıkıkçılık yolunda çalışırlar. Çıkıkçılar arasında günümüzde organ nakli dediğimiz yöntemi uygulayanlar görülmüştür. Isparta'nın Barla beldesinde bir çıkıkçı, 1929 yılında ayak kemiğinin diz kapağından yukarısı kırılan bir kişinin kırılan kemiğini çıkarır, yerine köpek kemiği yerleştirir ve mevcut kemiğe alıştırır. Ona göre insan vücuduna en iyi uyan kemik eşek ya da köpek kemiği imiş. Yine 1950'li yıllarda Doğu Beyazıt'ta bir kişi koyunun kırılan bacağını çıkarmış, yerine köpek kemiği koymuş. Koyun o bacakla

gezmiş. Isparta dolaylarında yılan sokmalarından doğan zehirlenmelere karşı yılan otu kullanılır. Yılanın soktuğu yerin oyularak zehirin akıtılması da bir tedavi yöntemi olarak uygulanırdı.¹⁹

Saldırlara karşı kullanılan aletler, geniş deyimiyile, silâhlar halk kültüründe pek yaygın değildir. Sadece geçmiş dönemlerde Rize’de küçük sanat çalışması olarak tabanca yapılmıştır. Zamanla bu uygulama tabanca sanayine dönüşmüştür.

Özet hâlinde gözden geçirdiğimiz maddî kültür eserleri, yaşanan olaylardan, gözlem ve deney yoluyla elde edilen bilgileri uygulamak ve çevre kaynaklarından yararlanmak suretiyle meydana getirilmiştir. Ancak zaman boyunca çalışma hayatının gelişmesi, özellikle büyük sanayinin yeni vasıtalar yaratması yüzünden bunların önemli bir kısmı tarihe mal olmuştur. Çünkü büyük sanayi toplum içinde oluşan maddî halk kültürü eserlerinin yaratılması ortamına son verdiği gibi küçük sanat hayatının gerilemesine yol açmış, bazı sanat kollarını yok olma düzeyine indirmiştir. Bu konuda terziliği örnek verebiliriz.

Sanayi öncesi dönemlerde terzilik gözde sanatlardan biriydi; terzilerin diktiği elbise giyilirdi. Özellikle bayramlık geleneği terziliğin değerini artırır. Dinî bayramlarda yeni elbise giymek hevesi terziler için yoğun iş hayatı yaratırdı; bayrama yakın günlerde sabahlara kadar çalışılırdı. Fakat sanayinin getirdiği hazır giyim, terziliği yok olma sınırına indirdi.

Büyük sanayi, ortaya koyduğu yaşama vasıtalarıyla maddî halk kültürü eserlerinin yapımını büyük ölçüde etkilemiş ise de küçük sanat hayatının bütünüyle ortadan kalktığı ileri sürülemez. Çünkü el sanatlarının maddî ihtiyaçları karşılama dışında göze hitabeden özellikleri bulunmaktadır.

El sanatlarının geçim vasıtası olduğu kadar sanat niteliği taşıyan yönleri vardır. Bu alanda çalışanlar usta unvanıyla anılan sanatçılardı. Çünkü onlar eserlerine kişiliklerini yansıtan bir güzellik kazandırırldı. Bu özelliği dolayısıyla ki küçük sanat hayatı geçmiş dönemler kadar olmasa bile yine de varlığını sürdürmektedir; geleneklerin simgesi hâlini alan düşünceler de küçük sanatların yaşamasını sağlamaktadır.

Halk kültürünün ikinci bölümü insanın düşünce, duygu, heyecan ve hayalden oluşan iç hayatını söz-kelime, ses, davranış ya da hareket vasıtasıyla dış dünyaya aktaran sanat eserlerinden, manevî eserlerden meydana gelir. İnsan ilişkilerini, toplum hayatını düzenleyen kurallar, yaşayışı şekillendirmek suretiyle uyum ve huzur sağlamaya yönelik ortak düşünce, değer ve inanışlar da bunların yanında yer alır; hepsi de kullanılan malzemeye göre adlandırılır. Söz-kelime, geniş deyimiyile, dil üzerine kurulanlar şiir, masal, hikâye, muamma sese dayananlar musiki, sözle

¹⁹⁾ Süleyman Kazmaz, Barla, Geçmiş Günler ve Halk Kültürü, age. s. 264,

birlikte davranışlardan, hareketlerden oluşanlar tiyatro ya da seyirlik oyunlar, yalnız hareketlerden meydana gelenler de halk oyunları adını alır.

Yukarıda değindiğimiz gibi duyu uzuvlarımızla idrak ettiğimiz dış dünya, sınır ve ölçüye dayanan madde dünyası bütün isteklerin yerine getirilmesine imkân vermez. Ayrıca kişinin gücü de böylesine dar bir çemberi aşmaya yeterli değildir. Bu yüzden insan kendine her türlü sınır ve ölçüden uzak bir dünya yaratarak maddenin baskısından kurtulur, engin bir hürriyet havası içinde kurduğu hayalleri dolaylı olarak yaşamak suretiyle doymuşluğun huzuruna erer. Halk kültüründe yer alan şiir, hikâye, masal, musiki, seyirlik oyunlar ve halk oyunları insanı böyle bir dünyaya ulaştırır.

İç dünyayı yansıtan eserlerin başında destan, türkü, koşma, varsağı, mâni adları altında, toplanan şiirler gelir. Halkın, toplumun dinî, felsefî ve ahlâkî görüşlerini düşünce, duyu, heyecan ve hayallerini kapsayan bu eserlerde zaman boyunca yaşanan kahramanlık, aşk, seveda, ölüm ve benzeri olaylar anlatılır. Çoğunlukla kimin tarafından yazıldığı ya da söylendiği belirlenemeyen, bu yönüyle de halk edebiyatından ayrılan bu şiirler toplum hayatında kendiliğinden doğan ve kuşaktan kuşağa aktararak sürüp giderler. Bu niteliği dolayısıyla halk şiiri, toplumların tarih boyunca yaptığı mücadeleleri, yaşadığı ıstırap ve mutlulukları yansıttığı için milletleri anlamanın en sağlam kaynağını oluşturur. Özellikle Türk halk şiiri Hunlar'dan başlayan ve günümüze kadar akıp gelen bir hazinedir. Halk şairleri Türk tarihini dolduran, bitmeyen savaşların, zaferlerin heyecanını, kahramanlık duygularını Türk insanının en üstün gücü olan zaferlerin heyecanının, kahramanlık duygularını Türk insanının en üstün gücü olan askerlik ruhunu, destanlarda ve varsağılarda dile getirmişlerdir. Destanlar aynı zamanda iz bırakan acıları, felâketleri kapsar. Türkü, koşma ve mâniler aşk ve seveda duyguları üzerinde kurulur. Şiir, yaratıcısı kadar çevrenin de düşünce, duyu, heyecan ve hayallerini yansıttığı için dinleyicinin de sanat ihtiyacını karşılar.

Efsane, masal ve hikâyeler söze-dile dayanır, olağan ve olağanüstü olaylardan örülür. Madde dünyasının sınırlarıyla, ölçüleriyle bağlı olmayan masal ve efsaneler okuyanları, dinleyenleri sınırsız bir hürriyet dünyasına götürür. Ne zaman ve kimler tarafından yaratıldığı belirlenemeyen masal ve efsaneler toplum hayatında kendiliğinden meydana gelen eserlerdir ve tarih boyunca insanların hayal ettikleri dünyaları ortaya koyarlar. Yararları bununla da kalmaz

İç dünyayı yaratan başlıca sebep, kişinin istediği, fakat gücünün yetmemesi ya da ölçü ve sınır sebebiyle gerçekleştirmediği olayları dolaylı suretle yaşamak ihtiyacıdır Masal, efsane ve hikâyeler okumak ya da uzun kış gecelerinde ocak başında oturarak dinlemek geleneğini oluşturur. Ayrıca bu eserler insanın yaratıcı gücünü harekete geçirerek hayata aktarılır; büyüü seccadeden, göklerde insanları

taşıyan kuşlardan uçağa geçiş gibi. Ninesinin kucağında oturarak masal dinleyen çocuk, hayal gücünü geliştirerek geleceği hazırlanır. Böylece halk kültüründe yer eden masal, efsane ve hikâyeler medeniyeti yönlendirir, geleceğin habercisi olurlar. Bir de gerçek hikâyeler var. Halk kahramanlarının savaş hikâyeleri.

Millî tarihimiz bir bakıma bitmeyen savaşların hikâyesidir. Savaşların hatıraları, kazanılan zaferlerin hikâyeleri aynı zamanda birer halk kültürü eseridir. Çünkü bunlar, köylerde, kasabalarda ve şehirlerde tatlı tatlı anlatılır, heyecanla dinlenir, kuşaktan kuşağa aktarılmak suretiyle Türk insanının mücadele ruhunu canlı tutar.

Tiyatro ya da seyirlik oyunlar, bir yönüyle , hikâye sanatının bir dalıdır; seyirci, sahnede sergilenen olayı, oyuncuyla birlikte, loş bir ortamda, sessizlik içinde bulunduğu maddî hayattan sıyrılarak dolaylı yaşamanın rahatlığına ulaşır. Halk kültürünün bir bölümünü oluşturan seyirlik oyunlar, başka bir deyişle, köy tiyatrosu²⁰ aynı niteliktedir; çevreden alınan konuların işlendiği bu oyunlarda oyuncular ve seyirciler yörenin insanlarıdır ve hepsi de kendi toplumlarının meselelerini sanat havası içinde yaşamak imkânını bulurlar.

Muamma, bilmece, Rize yöresindeki deyimiyile mesel zekâyı çalıştıran eserlerdir. Bazen şiir şeklinde söylenen muamma, soru olarak ortaya konur; sorunun cevabını veren muammayı çözmüş olur. Meseller de öyle. Bunlar soru ve cevaptan oluşur. Önce birinci kişi soruyu sorar, ikinci kişi cevap verir. Cevap olumlu ise ikinci mesele geçilir. İkinci kişi cevap vermezse pazarlık başlar; birinci kişi, ikinci kişiden cevap için karşılık ister. O da, söz gelimi ırmak, dere, sonunda dünyadaki bütün ırmakları, dereleri verir. Anlaşma olur, dolayısıyla birinci kişi, teklifi kabul ederse cevabı söyler böylece sonuca varılır.⁽²¹⁾

Efsane, masal, hikâye ve mesel bir bakıma zamanı değerlendirmeye yarar. Uzun kış gecelerinde, ocak başında, soba etrafında yapılan yârenliklerde bu eserlerle hem hoşça vakit geçirilir, hem de bilgi edinilir.

Halk musikisi, ses vasıtasıyla yaratılan halk kültürü eseri olarak Anadolu insanının duygu ve heyecanını yansıtır. Halk türküleri aynı zamanda kişilerin toprağına ve insanına karşı olan sevgisini güçlendirir, yurdun çeşitli bölgelerinin özelliklerini belirtir; Karadeniz türkülerinde denizin canlı, hareketli havası, Orta Anadolu türkülerinde de yayla insanının sakin, fakat dolgun iç dünyası dile getirilir.

Halk musikisinin bir dalı da çalgılardır. Bunlar yörelere göre değişir. İç Anadolu'da davul, zurna, kaval, bağlama, Karadeniz yöresinde kemence, tulum,

²⁰ Süleyman Kazmaz, *Köy Tiyatrosu*,

²¹ Süleyman Kazmaz, *Köy Tiyatrosu*, CHP Halk Evleri Bürosu Yayını, Ankara 1950, s.118.

zurna ve nav⁽²²⁾ halk kültürünün yaygın musiki aletleridir. Bu arada çocuk oyuncuğu niteliğinde olan kabak zurnasını da kaydetmek isterim.

Rize yöresinde çocuklar arasında hem oyuncak hem de bir çeşit musiki aleti niteliğinde olan kabak zurnası, kabaktan yapılır. Kabağın dalı kesilir, yaprağı budandıktan sonra uç kısmına çakıyla uzuncu bir yarık açılır; boru biçimindeki sapın üzerine yuvarlak delikler meydana getirilir. Tepe kısmı, yarığın sonuna kadar ağza sokulur ve üflenilir; bu sırada parmaklar deliklerin üzerine indirilip kaldırılır; kaval gibi ahenkli bir ses çıkar. Böylece çocuklar hem oyun oynamış olurlar hem de bir musiki aleti çalmanın zevkini yaşarlar.

Musiki eşliğinde gerçekleşen beden hareketleri insanın köklü sanat ihtiyaçlarından biridir. Böylece maddî ve manevî varlık, bedenle ruh, başka bir deyimle, vücutla duyu ve heyecan dünyası birlikte doyurulur. Yaygın deyimle, musiki ruhun gıdası olduğu gibi musiki eşliğinde yapılan düzenli beden hareketleri de vücudun gıdasıdır.

Halk oyunları, halk musikisinde olduğu gibi, bölgenin şartlarına göre şekillenir; kimi yerlerde canlı, kimi yerlerde ağır, fakat anlamlı hareket sergilenir. Bununla birlikte hepsinde ortak nitelikler vardır.

Türk halk oyunlarında Türk insanının engin iç dünyası ve mücadeleci ruhu canlandırılır. Erzurum'un barı , Karadeniz'in horonu, Batı Anadolu'nun zeybeği hareket ve anlam yanında düşmana meydan okuyan savaşı bir insan ruhunu yansıtır.

Türk insanı, Orta Asya'dan dünyaya yayılan, Anadolu'da akıp gelen ve bitmeyen savaşları başaran kahramanlığın simgesidir. Bu mücadele zengin bir medeniyet yaratan bilgi, düşünce ve duyu hayatı üzerinde yükselmiştir. Onun için Türk halk oyunları seyredilirken vücut yapısıyla olduğu kadar ruh dünyasıyla da bir enginlik havasının heyecanı duyulur. Horonda, barda, zeybekte yeri titreten vuruşlar, yüzlerde korku bilmeyen bir ruhtan kaynaklanan yansımalar, gözlerde her zaman ufuklara uzanan bakışlar Türk halk oyunlarının değişmez niteliğini oluşturur.

Toplumların barışa, dengeli ve mutlu yaşayışı gerçekleştirecek düzene kavuşturulması, düşünce dünyasının başta gelen meselesidir. Bu bakımdan insan ilişkilerinin ve toplam hayatının huzur sağlayacak bir temel üzerine oturtulmasına yönelik kural, inanış ve görüşler halk kültürünün önemli bir dalını oluşturur. Konunun iki bölüm hâlinde incelenmesi yerinde olacaktır: Gelenekler ve halk hukuku.

²² Nav, flüte benzeyen bir çeşit nefesli saz.

İnsanlar her yerde ve her zaman toplu hâlde yaşamışlardır; aile, topluluk, toplum bu durumu anlatan başlıca deyimlerdir. Böyle bir düzen içinde kişilerin, birbirlerine ve bağlı oldukları topluluğa ve topluma karış neleri yapmaları, neleri yapmamaları gerektiğini belirleyecek davranışlarını şekillendirecek ortak düşüncelere, kurallara ihtiyaçları vardır. Bunların bir bölümü geleneklerdir.

Gelenekler, toplum hayatında, bir arada yaşamaktan doğan, zamanın akışı içinde kendiliğinden oluşan kurallardır. Kişiler bu kuralların gereğini yerine getirmek suretiyle uyumlu bir toplum hayatı gerçekleştirirler; herkes davranışlarını, çevresiyle ilişkilerini bu kurallara göre düzenlediği takdirde huzurlu bir ömür sürülür. Yoksa beklenmeyen yıkıcı olaylarla, karşılaşmanın acılarına sürüklenilir, kınama, ayıplama, uzaklaşma, çekiştirme, darılma ve benzeri şekillerde görülen tepkiler toplum hayatına yayılır. Bunların huzursuzluk kaynağı olacağı kuşkusuzdur. Onun içindir ki mutlu bir hayatın özlemine duyan insanlar daima toplumun geleneklerine uymaya özen gösterirler. Böylece yaratılan alışkanlık kuşaklar boyu akıp gider.

Geleneklerin düzenleme kadar toplum hayatına canlılık ve hareket getiren yönleri vardır. Ziyaretler, toplu yemekler acılı ve mutlu günleri birlikte yaşama gibi önemli olaylarda insanlar bir araya getirmeye yönelik gelenekler toplumun güçlenmesini sağlar. Bu arada askere uğurlama törenleri önemli bir nitelik taşır.

Askere giden gençleri törenle, dualarla uğurlamak, halk kültüründeki deyimleriyle, yola koymak yaygın bir gelenektir; köy halkı, köy meydanında toplanır, tulum çalınır, horon edilir, şenlik yapılır, gençler askere gönderilir. Bu törenler Ankara'da Namazgâh'ta, günümüzde Etnografya Müzesi'nin bulunduğu yerde yapılır, dua edilerek, namaz kılınarak gençler askere uğurlanırdı. Çayeli'nde de uğurlama töreni düzenlenirdi. Ayrıca anneler silâh altına alınan çocuklarının saçlarına ve küçük parmaklarına kına koyarlardı. Bu hareket "vatana, millete kurban" anlamını taşırdı. Askeri giden oğluna anne şöyle derdi ; "Asker ocağı peygamber ocağı; asker ocağına girerken bütün kötü düşüncelerini, nefret ve düşmanlık duygularını nizamiyenin dışında bırak. Gönüllü, başkasının, hasta olan arkadaşının yerine nöbet tut. Peygamber Efendimizin yerine, buyruklarına uyararak nöbet tutuyorum diye niyet et. Nöbetten sonra iki rekât namaz kıl. Senin adamlığın orada yaptığın hizmetlerle ölçülecektir. Herkes kardeşindir, senin gibi ana kuzusudur; herkesle iyi geçin".

Oğlunu askere uğurlayan annenin dileği şudur:

"Haydi oğlum, haydi git;

Ya gazi ol, ya şehit"

Türk gücünün yenilmezliği ve tarihimizin şanlı zaferleri böylesine güçlü ve zengin bir askerlik kültürünün eseridir.

Halk kültüründe toplum ve insan ilişkilerini düzenleyen ortak düşüncelerin bir türü de hukuk kurallarıdır. Halk hukukunu oluşturan bu kuralların geleneklerden ayrılan yönleri vardır.

Hukuk, toplum hayatında uyulması zorunlu, uygulanması devlet tarafından üstlenen kurallardan meydana gelir. Kuralların hukukî ilişkilerden doğan menfaatleri koruyucu yönleri vardır. Onun için geleneklerle hukuk kuralları arasında bazı farklar bulunmaktadır. Hukuk kuralları, menfaate dayanan ilişkilerle bir araya gelen kişiler açısından uyulması zorunlu esasları kapsar. Oysa ki gelenekler menfaate dayanmaz; ayrıca belli kişiler için değil bütün toplum için geçerlidir. Bundan başka geleneklere uymakta bir zorunluluk yoktur; kişiler, kendi karar ve iradeleriyle geleneklerin gereğini yerine getirirler. Onlar geleneklere uymaya götüren etken belli kişilerle giriştikleri hukukî işlemlerden doğan menfaat beklentisi değil, birlikte yaşadıkları insanlara ve topluma karşı duydukları sevgi ve saygıdan kaynaklanır. Bu bakımdan halk hukukuyla geleneklerin ayrı ayrı ele alınması ve incelenmesi gerekir. Ancak bu konuda tereddüt yaratan bir nokta vardır.

Gerek Türk Medeni Kanunu'nda gerek öteki özel hukuk düzenlemelerinde halk hukuku dediğimiz kurallar, genellikle, gelenekler, hukukî deyimiyile örf ve âdet kapsamı içinde ele alınır ve uygulanır. Fakat mesele halk kültürü açısından incelendiği zaman ikisinin ayrı birer çalışma alanı olduğu kolayca anlaşılır. Sadece ortak, daha doğrusu birleşen yönler dolayısıyla ikisini aynı tür kurallar şeklinde nitelenebilir. Çünkü her ikisinin ortak yönleri olduğu kadar ayrılan nitelikleri vardır: bu nitelikler ayrı incelemeyi gerektirecek kadar belirgindir. Önce ortak noktalar üzerinde duralım.

İnsanların bir arada yaşamaları sonucu olarak birçok maddî ve manevî eserler zaman boyuca kendiliğinden ortaya çıkar. Ancak bunları yaratan kişiler belli değildir; birinin başlattığına öteki katkıda bulunur; böylece bir süre sonra eser ortaya çıkar. Eserin doğuşu ve gelişmesi hakkında yapılan bu açıklama kurallar ve ortak düşünceler için de geçerlidir; birisi bir davranışta, bir eylemde bulunmuş, bir düşünce ortaya atmış, zaman içinde başkaları bunları geliştirmek, uygulama alanlarını genişletmek suretiyle tekrar etmiş, böylece alışkanlık hâlini alan hareketler ve düşünceler kurallara ve ortak değerlere dönüşmüş ve toplumun malî hâline gelmiştir. Bu itibarla oluşum bakımından geleneklerle hukuk kuralları arasında benzerlik bulunmakla birlikte ayrıncı farklar daha fazladır.

Kişiler belli bir iş yapmak için bir araya gelmiştir; ortak bir amaçları vardır; gelir ve yarar sağlamak. Diyelim, biri belli sayıda koyuna sahiptir. Ancak koyunlarına bakmamaktadır. İkinci kişi de koyun besleyecek durumdadır. Fakat koyunu yoktur, Bu iki kişi bir araya geliyor. Koyun sahibi koyunlarını veriyor, öbürü de koyunları bakıp gözetiyor. Elde edilen yavruları, süt, yoğurt, yağ ve kılı yarı yarıya

bölüşüyorlar. Böylece oluşan hukukî münasebet sonunda ikisi de yarar menfaat elde ediyor. Halk hukukunda yer alan bu ortaklık şekline Rize yöresinde (ölür itmez) denir. Menfaate dayanan bu hukukî münasebetin kurallarına iki taraf uymak zorundadır. Biri koyunları ortaklığa koyacak öbürü onlara bakacak, sözleşme sonunda aldığı sayıda koyunu geri verecek, ürünlerde yarı yarıya bölüşülecektir. Geleneklerde böyle bir ortaklık ya da menfaat ilişkisi yoktur.

Geleneklerde en önemli nitelik, belli kişilerin söz konusu olmaması ve menfaat unsurunun bulunmamasıdır. Konuyu bir örnekle açıklayalım.

Ölü evine yemek göndermek ve ölü evinde yemek yemek Anadolu'da çok yaygın olan ve Manas destanından kaynaklanan bir geleneştir. Bu geleneğin uygulanmasında belli kişiler söz konusu değildir; aynı zamanda bir zorunluluk ve menfaat de yoktur. Çevrede oturanlar geleneğe bir menfaat beklemeden uyarlar. Amaç ölü evinin acısını paylaşmak, yemek yapacak durumda olmayan ölü sahiplerine karşılıksız yardımda bulunmaktadır. Amaç bütünüyle manevî değerlerle ilgilidir.

Halk hukukunda, özel hukuk dışında kamu hukukuyla ilgili kurallar da yer almaktadır. Bu konuda dernek hukuku alanında bir örnek verelim.

Geçmiş dönemlerde Çankırı'nın Ereğez Köyü'nde Yiğitbaşılık adlı bir gençlik kuruluşu vardı. Amaç köyün genel hizmetlerini yürütmek, kış günlerinde ziyaretler ve yârenlikler tertiplemek, delikanlılar arasında bağlılığı güçlendirmek, şenliklerde ve toplantılarda düzeni sağlamaktır. Köyün bütün delikanlıları kuruluşa girebilirdi. Kuruluşun başı olan yiğitbaşı, iyi ahlâklı, sağlıklı, arkadaşlarını yönetebilecek niteliğe sahip kişiler arasından seçilirdi. Masrafları karşılayabilmek için delikanlı parası oluşturulurdu. Kuruluşun iyi işlemesini sağlamak amacıyla yaptırımlar, dolayısıyla suç ve cezalar belirlenmişti. Yiğitbaşının emrini yerine getirmek, toplantılarda olay çıkarmak, eğlencelere, toplantılara izinsiz katılmamak suçtu. Bu suçları işleyenlere yiğitbaşının teklifi, delikanlıların tasvibiyle para ve mal verme, şeker alma, çeşme yalağında ıslatma, dolaba, odaya hapsedme gibi cezalar uygulanırdı.⁽²³⁾

Hukuk kurallarının bir amacı da anlaşmazlıkları gidermektedir. Bunun için halk hukukunda yer alan kurallara göre çevrenin büyüklere başvurulur, anlaşmazlığın çözümlenmesi istenir. Rize yöresinde bunlara (dayı) denir. Hatırlı kişiler olarak dayılar araya girer, bir anlamda hakemlik ederek anlaşmazlığı çözüme kavuştururlar.

Anlaşmazlıkları gidermek, haklar arasında denge kurarak haksızlığı ortadan kaldırmak adalet kavramıyla tanımlanır. İnsanların hukuktan bekledikleri budur.

²³ Aktif Karan, Çankırı'nın Ereğez Köyünde Gençlik Birliği Yiğitbaşılık. Kök Dergisi, S.1, Ankara 1943.

Ancak hukukun adaleti tam olarak gerçekleştirdiğine inanılmadığı için adalet ikiye ayrılır: Beşerî adalet, ilâhî adalet.

Beşerî adalet, hukuk düzeninin yerine getirebildiği adalettir. Fakat insanlar bununla tatmin olmazlar. Onun için Tanrı'nın adaletine ihtiyaç duyarlar. Son başvuru yeri o'dur. İnsanların Tanrı'ya sığınmalarını dile getiren eserler, dua ve beddualardır; sevilen, iyiliği istenen insana karşı beslenen duygular duayla, kötülük eden, kötü olması istenen kişiye karşı duyulan nefret yönelişleri de bedduayla Tanrı'ya havale edilerek adaletin yerine getirilmesi istenir.⁽²⁴⁾

Halk hukukunda ceza hukuku açısından dikkate değer düşünceler vardır. Bunların başında suça karşı değil de suçluya yönelik davranışlardır.

Suç ve suçlu, toplum huzurunu bozucu nitelik taşıdığı için kötülenir. Fakat suçlu olarak belli bir kişi söz konusu edildiği zaman değişik bir durum gözlenir. Suçtan zarar görenler, suçun şekline göre öldürmeye, dolayısıyla öç almaya kadar uzanan tepkilerle karşılık verirler. Adı suçlarda mağdurlar dışında kalanlar, cezasını çeken suçluya hoşgörülle yaklaşır, toplumdaki uzaklaştırmazlar. Bu noktada Türk medeniyetinin hâkim niteliği olan hoşgörünün ve insan sevgisinin etkisi kendini gösterir. Cezasını çeken suçluyu dışlamamak, tekrar topluma kazandırmak geleneğine uyulur. Fakat namusla ilgili suçlarda bu düşüncelerin hiçbirisi geçerli değildir.

Türk halk kültüründe, daha geniş deyimle, Türk medeniyetinde dört temel değer vardır: vatan, namus, hürriyet ve bağımsızlık. Bu değerlere karşı işlenen suçlarda hoşgörü yoktur. Namus kavramı esas itibarıyla kadın varlığını kapsar.

Türk halk kültüründe, Türk medeniyetinde toplum değerleri ve telekkiler açısından kadın erkek arasında eşitlik yoktur, kadın maddî ve manevî açıdan yüce, üstün bir varlıktır. Bu sebeple de dokunulmazlık özelliği taşır; evlilik ve evliliğe yönelik aşk- sevdâ dışındaki ilişkiler namusa tecavüz, daha doğrusu namus suçu sayılır, halk hukukunda yerleşik anlayışa göre cezası ölümdür. Namus suçunu işleyenlere karşı kadının yakınlarının ve kadının kendisinin bu yaptırımını uygulaması namusu temizlemek şeklinde nitelenir. Namus suçu işleyenler kötülenmez, görevlerini yerine getirmiş sayılırlar. Evlenme vaadiyle kıza yaklaştıktan sonra terk edenler de ya kızın kendisi ya da yakınları tarafından aynı cezaya çarptırılır. Bunlar halk hukukunda yerleşik ahlâk kurallarının sonucudur. Kız kaçırma olaylarında da benzer durum gözlenir.

Kız kaçırma, genç kızın, ailesinin karşı koymasına rağmen, sevdiği delikanlıyla yaptığı evlilik için kullanılan bir deyimdir. Aslında kaçma ve kaçırma eylemi yoktur; karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanıyla yapılmış evlenme vardır. Fakat

²⁴ Süleyman Kazmaz, Rize-Cayeli Halk Kültürü Araştırmaları, age., s.291.

genç kız, erkeğin arkasından gitmiş gibi onur kırıcı bir eylem yapmış duruma düşürmemek için zorla götürülme anlamı taşıyan kız kaçırma deyiimi kullanılır ki bu da kadına verilen değerin bir anlatımıdır. Eylemin gerçek söylenişi “uyma gitmek”tir. Fakat bu deyim, genç kız için onur kırıcı bir anlam taşıması dolayısıyla kullanılmaz. Üstelik “Her bir uyma gitmez” denir. Bütün bunlar genç kıza, kadına verilen üstün değeri belirtir.⁽²⁵⁾

Kız kaçırma eylemlerinde evlenme esastır. Tersine hareket eden, sevdiğini söyleyip de kaçırma eylemine girişen, fakat sonunda evlenmeyen genç adam yaptığının bedelini hayatıyla öder.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere geleneklerle halk hukukunu birbirinden ayırmak gerekir.

Halk Kültürünün Değerlendirilmesi

Halk kültürünü değerlendirirken iki nitelik esas alınmalıdır dış etkenlerden uzak kalma; tarihten gelen bir miras olma.

Toplumların özellikleri duygu ve düşüncelerinde belirir. Dünya görüşü, karşılaştıkları meselelerin çözümünde uyguladıkları yöntemler bunların başında gelir.

Halk kültürü toplumun gücü ve imkânları ölçüsünde yine toplum için yaratılması ve kendine özgü eserlerden oluşması sebebiyle millî nitelik; taşır bu sebeple de dış etkenlerden, yabancı unsurlardan uzaktır. Onun için halk kültürü ve millî kültür kavramları eş anlamda kullanılan deyimlerdir.

Halk kültürünü millî kültür olarak nitelenmek aynı zamanda değerini belirtmek amacına yöneliktir. Kişiler gibi toplumların da güçleri, yetenekleri ve özellikleri eserlerinde belirir; çünkü eser, sahibinin bütün niteliklerini yansıtan ayna durumundadır; onlara bakıldığı zaman yaratıcısını, bütünlüğü içinde görmek mümkündür. Bu bakımdan toplumları anlamanın, tanımının ve öğrenmenin başlıca vasıtası halk kültürüdür. Uzun zaman içinde ortaya konulduğu, oluştuğu için halk kültürü eserleri, geçmiş dönemlerde neler düşünüldüğünü ve neler yapıldığını belirtmek bakımından değer taşır. Bu özellik uygulanan yöntemden kaynaklanır.

Halk kültürü alanında yaşayarak, daha doğrusu, gözlem yoluyla elde edilen bilgiler deneylerle pekiştirildikten sonra uygulamaya konulur. Denebilir ki müsbet ilmin doğuşunu sağlayan gözlem ve deney yöntemi halk kültürünün yapısında vardır; halk kültürü böyle bir oluşumun sonucudur; önce ihtiyaçlar, istekler ortaya çıkar. Ardından düşünce dünyası harekete geçirilerek çözüm yolu aranır, zamanla hayallere, tasarımlara ulaşılır; hayalleri gerçeğe aktaracak vasıtalar aranır. Son olarak

²⁵ Süleyman Kazmaz, Caveli Geçmiş Günler ve Halk Kültürü, age., s.292.

yaratma aşamasında maddeye şekil verilir ve eser ortaya çıkarılır. Bütün bunlar kişilerin güçleri ve imkânlarıyla gerçekleşir. Halk kültürünün sağlamlığı ve sürekliliği bu noktada kendini gösterir.

Halk kültürünün uzun ömürlü olması, toplumun gücünden kaynaklanır; toplumların güçlü olmaları, güçlü kalmaları kendi kültürlerine bağlıdır. Milletler kültürlerini ihmal ettikleri zaman yıkılışlarını kendi elleriyle hazırlamış olurlar. Bu bakımdan bağımsız yaşamın birinci şartı, toplumların ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından kendi güçleriyle karşılamalarıdır. Başka kültürlerden yararlanma hâlinde alınacak kültür unsurları millî kültür içinde eritilmeli, çatışmalı bir durumun doğmasına meydan verilmemelidir.

Düşünceler, düşünce düzenleri, yaygın deyimlerle, doktrinler ortaya konuldukları ülkelerin meselelerinden, ihtiyaçlarından doğar; düşünce adamları kendi toplumlarının meselelerini çözüme kavuşturmak için doktrin adı altında düşünce düzenleri ortaya koyarlar. Ashında büyük kavramlarla açıklanan bu düşünceler onların ülkelerinin ihtiyaç, istek, geniş deyimlerle, menfaatlerini içerir. Özellikle Yeni Çağ'da Batı dünyasında görülen düşünce düzenlerinde, doktrinlerde bu yöntem hâkimdir. Onlar düşünce düzeninin, daha doğrusu doktrinlerin büyük kavramlarla anlatırken insanlık, için, medeniyet için yol gösterme havasına girerler. Fakat büyük kavramların, özellikle uygulamalarda gerçek yüzleriyle karşılaştığı zaman görülür ki onlar sadece memleketlerine menfaat sağlamak peşinde koşmaktan başka ülkelerin servetlerini kendi toplumlarına aktarma amacını gütmektedirler. Ancak bu amaç büyük kavramların içinde gizlenmektedir. Onun içindir ki başka ülkelerden, özellikle Batı dünyasından yararlanma da bu noktaya özen gösterilmeli, millî menfaatlerle bağdaşmayan düşüncelere doktrinlere değer verilmemelidir.

Halk kültürü, millî medeniyeti oluşturmak ve geliştirmek açısından toplumlar için güç kaynağıdır. Bu niteliği dolayısıyla ki milletlerin yeni atılımlar yapması, geleceğe hazırlanması halk kültürüyle gerçekleşir; geçmişte güçlü eserler yaratmak, gelecekte daha üstün başarıya ulaşmanın gerektirdiği güveni sağlar. Bu bakımdan halk kültürü dünle bugün ve yarın arasında köprü işini görür, yeni ve ileri eserlerin temelini, kaynağını oluşturur; halk kültürü eserleri işlenmek suretiyle daha üstün eserler ortaya konacak, böylece gelişen, yükselen toplumun ihtiyaçları yerine getirilecektir. Düşünce ve sanat adamlarının görevi halk kültürü eserleri üzerinde çalışarak bugünkü ve yarınki kuşaklara millî nitelikli üstün değerlerde düşünce ve sanat eserleri sunmaktır. Şimdi bazı halk kültürü dallarından örnekler alarak konuya açıklık getirelim.

Yukarıda köy, kasaba ve şehir evlerinin gerek malzeme gerek yapı şekli itibarıyla tabiat ve toplum şartlarına uygun olduklarını, bu sebeple de uzun zaman varlıklarını koruduklarını belirtmiştik. Bundan çıkaracağımız sonuç şudur ki halk

mimarisinde yapılar çevre ve toplum hayatına uygun olarak meydana getirilir. Şu hâle göre gelişen ve ilerleyen Türk toplumunun ihtiyacını karşılayacak yeni mimarlık eserleri memleketin şartlarını ve halk kültürünü incelemek suretiyle ortaya konulmalı, millî nitelikte olmalı, böylece millî mimarinin yolu açılmalıdır. Bu düşünce bütün sanat dallarına uygulanmalı, halk kültürü, millî kültür üzerinde kurulacak millî sanat dönemi gerçekleştirilmelidir.

Halk musikisi ve halk oyunları zaman boyunca toplumun sanat ihtiyacını karşılamışlardır ve karşılamaktadırlar. Bu eserler de işlenmeli, sanat adamları halk musikisi ve halk oyunları üzerinde çalışarak ileri ve üstün eserler ortaya koymalıdır.

Halk kültürü eserleri aynı zamanda bilgi kaynağıdır; bu konuda ilâçlar önemli bir örnek oluşturur.

İnsanlar hastalıklara karşı mücadele için daima birtakım vasıtalar kullanmışlardır. Bunların bir bölümü büyülerdir.

Cin ve şeytan gibi hayalî varlıklara izafe edilen hastaların büyü yoluyla tedavisi eski dönemlere kadar uzanır. Muska, okunma, ayet yazılan tabağa dökülen suyu içme, kitaba bakarak tavsiyede bulunma gibi hurafelere, dinî inanışlara dayandırılan tedavi yöntemleri daha çok ruhî telkinden yararlanılarak uygulanırdı. Fakat bunlar günümüzde yasaklanmışlardır, ama, yine de tümüyle yok edilmiş değillerdir; hastalıklarının tedavi ettiremeyenler son çare olarak gizlilik içinde bu yolları başvururlar, ancak bunlardan yarar ummak sadece bir avunmadır.

Halk kültüründe ilâçla tedavinin ayrı bir yeri vardır. Uzun gözlem ve deneylerden sonra bazı bitkilerin belli hastalıklara iyi geldiği görülür. Yaygın deyimiyse kocakarı ilâcı olarak nitelenen bu ilâçlar bütünüyle gereksiz ve yararsız sayılmamalıdır. Zaman boyunca halk hekimliğinde kullanılan ve olumlu sonuçları deneylerle belirlenen bu ilâçlardan yararlı bilgiler edinilmesi mümkündür. Bu konuda penisilini örnek olarak gösterebiliriz. Bilindiği gibi penisilinın kaynağı küftür. Bizim kasabada geçmiş dönemlerde midesi ağrıyanlara peynir suyu içmeleri tavsiye edilirdi.

Rize yöresinde kolotı peyniri adı verilen özel bir peynir vardı. Yuvarlak, tekerlek şeklinde olan bu peynir doğranır, tuzlanır salamura yapılarak kadınlara büyük yuvarlak tahta kaplara konurdu. Peynirde ve suda zamanla küf oluşur. Küflü olan ve peynir suyu denilen bu suyu içenlerin mide ağrıları geçirdi. Herhalde küfte bulunan penisilin midedeki yarayı tedavi eder, ağrıyı giderirdi. Öyle anlaşılıyor ki küflü peynir suyu penisilin yerine geçiyordu. Şu hâle göre halk hekimliğinde kullanılan ilâçların incelenmesinden yararlı bilgiler elde edilebilir. Halk hukuku ise daha zengin bir kaynaktır.

Hukuk kuralları toplum hayatını, menfaat ilişkilerini düzenlemek, anlaşmazlıkları gidermek açısından halk kültüründe önemli bir yer tutar. Bu niteliği dolayısıyla ki her toplumda hukuk düzeni vardır; bu düzeni meydana getiren kurallar, ortak düşünce hâlinde oluşur; her toplum hukukunu kendisi yaratır bu bakımdan Türk halk hukuku, halk kültürünün öteki eserleri gibi toplumun bünyesinden ve şartlarından kaynaklandığı, toplum tarafından ortaya konulduğu için sağlam bir eser hâlinde her zaman değerini ve önemini korur, yeni düzenlemeler için temel, kaynak işini görebilir.

Türk halk hukukunun Orhon Kitabelerine kadar uzanan bir tarihi vardır. Gerek kitabelerde gerek Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde ⁽²⁶⁾ halka hizmet eden bir devlet kavramı işlenmiştir. Anadolu'da kişiler ve kişilerle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen uyumlu ve huzurlu bir devlet ve toplum hayatına yönelik kuralları kapsayan bir halk hukuku oluşmuştur. Bunun en belirgin anlatımı yaygın bir nitelik taşıyan atasözüdür: Allah, devlete, millete zeval vermesin. Hukukî düzenlemelerde halk hukuku hareket noktası olarak alınmak suretiyle millî bir hukuk yaratılmalıdır. Şimdiye kadar bu yöntem uygulanmadığı için hukuk hayatımız üçlü bir yapıya bürünmüştür.

Toplumlar sürekli gelişme hâlinde olduğundan hukuk hayatında her zaman yeni düzenlemeler yapılması gereklidir. Ancak bu düzenlemeler millî hukuk kaynaklarıyla yeni ihtiyaçlar dikkate alınmak suretiyle yetkili kurullar tarafından gerçekleştirilmelidir. Bu arada başka ülkelerin hukukundan da yararlanılabilir. Ancak yararlanma taklit, daha doğrusu, olduğu gibi alma şeklinde değil, millî hukukla uyum sağlayacak, toplum hayatında çatışma yaratmayacak şekilde olmalıdır. Oysa ki böyle yapılmamıştır. Millî hukuk yanında din açısından değerlendirmek gibi yanlış bir yöntem uygulamak yüzünden Arap hukuku, hayranlık sebebiyle Batı hukuku benimsenmiştir. Sağlıklı olmayan bu çalışmalar dolayısıyla hukuk hayatımız üçlü bir yapı sergilemektedir. Bu durumu önlemek için halk hukuku esas alınmak suretiyle toplumun bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılayacak millî bir hukuk yaratılmalıdır. Halk hukukunu değerlendirmenin en sağlam yolu budur. Atatürk düşüncesinde hukuk anlayışı bu temel üzerinde kurulmuştur.

Yeni Türk Devleti halk iradesine dayandığı için yeni hukukun kaynağı da halk hukuku olmalıdır. Bu bakımdandır ki halk kültürü, millî kültür en güzel değerlendirilmeyi Atatürk düşüncesinde bulmuştur. 10. Yıl Nutku'nda Millî kültürümüzü muassır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız, diyen Atatürk halk kültürünü, millî kültürü yeni bir medeniyetin kaynağı olarak göstermiştir.

²⁶ Süleyman Kazmaz, Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayını, Ankara 2000, s.202.

Üç aşamada meydana gelen medeniyetin birinci aşaması halk kültürüdür İkinci aşama olan millî medeniyet, milletlerin, halk kültürü üzerinde kurdukları ve dünya ölçüsünde üstün düzeye ulaştıkları medeniyettir. Halk kültürünün yabancı unsurlardan uzak kalmalarına karşılık millî medeniyet, başka milletlerin eserlerine açıktır. Fakat, bu taklit ya da örnek alma biçiminde değil sadece yararlanma yöntemiyle ve millî yapıyla uyum sağlama suretiyle gerçekleşir. Üçüncü aşama dünya medeniyetidir. Bu da bütün milletlerin eşit ölçüde yararlanacağı ortak eserlerden oluşur, yeryüzüne barış ve mutluluk getirir. Atatürk, millî kültür, halk kültürü üzerinde ikinci ve üçüncü aşamaya varmanın yolunu göstermiştir.

Halk kültürü millî kültür sadece toplumun ihtiyacını karşılıyordu. Fakat, bu yeterli sayılmaz; dünyada yalnız değiliz; birçok milletler arasında yaşıyoruz. Geçmiş dönemlerde mücadeleli bir hayat sürdük, savaştık, başarı sağladık. Çünkü o zamanlarda üstün bir millî medeniyete sahiptik. Ne var ki 17. yüzyıla kadar Türk dünyasında geliştirilen müsbet ilim akımının devam ettirilmemesi yüzünden Osmanlı Devleti sanayileşemedi; aynı akımdan yararlanarak sanayileşen Batı'yla yaptığı savaşları kazanamadı, yenildi. Bu savaşlar aslında iki medeniyetin savaşıydı. O halde güçlü olarak yaşayabilmek için medeniyet açısından Batı'yı aşmak gerekiyordu. Son savaşlarda Çanakkale'de, Millî Mücadele'de ve İstiklal Savaşı'nda onları yenmiştik; yurdumuzdan atmıştık; geldikleri gibi gitmişlerdi. Böylece cephelerde, savaş meydanlarında gücümüzün onlardan üstün olduğunu göstermiştik. Bu üstünlüğü medeniyet alanında da gerçekleştirmemiz gerekliydi. Çünkü yine gelebilirlerdi. Bu sebeple onların, geniş deyimle çağın medeniyet düzeyini aşan bir medeniyete ihtiyacımız vardı. Onun için millî kültürü, halk kültürü üzerinde onlardan üstün millî bir medeniyet kurmamız şarttı; halk kültürü eserlerini, millî kültür eserlerini işleyerek yeni ve üstün eserler meydana getirmek suretiyle çağın medeniyet düzeyini aşmalıydık. Medeniyet alanında varmak zorunda olduğumuz ikinci aşama buydu. Ardından üçüncü aşama gelecekti.

Yeni Çağda medeniyet deyince Avrupa akla geliyordu. Avrupalı, medeniyeti, müsbet ilmin ve sanayinin bütün imkânlarını yalnız kendi çıkarlarına, başka ülkelerin zararına kullandı; önce ticaret, sonra sanayi yoluyla dünya kaynaklarını ve pazarlarını eline geçirmek suretiyle sanayileşmemiş ülkelerin servetini kendi refahına ve imarına hasretti. Bu bakımdan dünyanın barışa ve mutluluğa kavuşabilmesi için kaynakları, nimetleri, adil ölçüler içinde bütün insanların hizmetine sunacak yeni bir medeniyet anlayışına ihtiyaç vardı. Medeniyetin üçüncü aşaması dünya medeniyeti bu nitelikte olmalıydı. Böylesine yeni bir medeniyet görüşü getiren Atatürk, düşüncesini şöyle ifade etti: "Türk Milleti atının yüksek medeniyet ufkundan yeni bir güneş gibi doğacaktır. "Yusuf Has Hacib'in Kutadgu

Bilig adlı eserinde de açıklandığı gibi ⁽²⁷⁾ güneş doğar, aydınlığını bütün halka erişir. Türk Milleti'nin yaratacağı yeni medeniyet, güneş medeniyeti, hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün insanlığın hizmetinde olacaktır. Böylece dünya medeniyeti halk kültürü üzerinde yükselecektir. Halk kültürünün en iyi bir şekilde değerlendirilmesinin yöntemi budur.

²⁷ Süleyman Kazmaz, age., s.202.

